

J U N I

2 0 0 2

2

Orgelkunst

Orgelkunst

Inhoud

Bijdragen

25 jaar restauratie van historische orgels in Vlaanderen 67
ANTOON FAUCONNIER

Zeventiende-eeuwse orgels in Brussel en Wallonië 89
Deel II — Wallonië
JEAN-PIERRE FELIX

Kathedraalorgels in Antwerpen en Brussel 107
Het Metzler- (1993) en het Grenzingorgel (2000)
KAMIEL D'HOOGHE

Mededelingen 119

Agenda 125

Orgeltijdschriften 128

ANTOON FAUCONNIER

25 jaar restauratie van historische orgels in Vlaanderen

De redactie van *Orgelkunst* vroeg ons het proces van 25 jaar restauratie van historische orgels in Vlaanderen te belichten. Bij de behandeling van dit onderwerp is het evenwel niet doenbaar een volledig, chronologisch en gedetailleerd overzicht te geven van het restaureren van historische orgels in Vlaanderen gedurende die laatste 25 jaar. Niet dat deze doelstelling onbelangrijk zou zijn, maar naar ons aanvoelen is het beleid ten aanzien van monumentale orgels in Vlaanderen meer gediend met een visie op de instandhouding en bewaring van ons historisch orgelpatrimonium, vertrekkend van de feitelijke toestand die 25 jaar geleden in de orgelrestauratie aangetroffen werd en kijkend naar de doelstellingen die sindsdien voorop moeten staan om dit patrimonium op verantwoorde wijze in stand te houden, te beheren, te restaureren, te revaloriseren en te promoten naar de brede gemeenschap toe. 25 jaar orgelrestauratie beleid in Vlaanderen heeft een grote evolutie gekend, die wij in enkele punten zullen trachten te schetsen. Meer in het bijzonder zal stil gestaan worden bij een genomen aantal algemene opties die doorheen de jaren de

Een wending in de aanpak van orgelrestauraties kwam er gelijktijdig met de opstart van de Vlaamse Monumentenzorg

Vlaamse aanpak wellicht een eigen profiel hebben gegeven. Verder zullen een aantal resultaten worden belicht en tenslotte is het goed in deze materie naar de toekomst toe een perspectief, een verwachting en mogelijk een wens te hebben.

Het zal wal algemeen bekend zijn dat een ommezwaai in de restauratieaanpak van historische orgels in Vlaanderen er gekomen is na een grijs en donker verleden. Vandaag wordt door jongeren deze moeizame evolutie naar het huidig kwaliteitsniveau van de orgelrestauratie, als iets te van zelfsprekend geacht.

Eigenlijk zijn de kiemen van deze kering veel vroeger gelegd dan 25 jaar geleden. Dat er in Vlaanderen op een andere wijze met waardevolle historische orgels moest worden omgegaan dan voorheen het geval was, broedde reeds op het einde van de zestiger jaren in de geesten. In 1968 werd daartoe een eerste forum in het leven geroepen door de orgeldagen te Averbode, met als gedreven

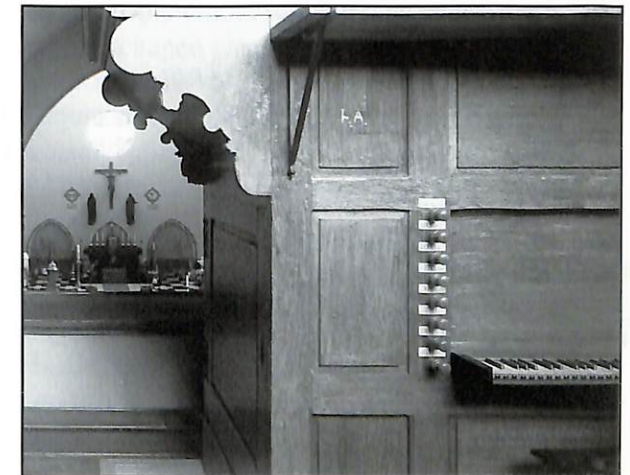
← *Het Henricus Pescheurorgel (1712) in de Sint-Elisabethkerk te Zoersel*

initiatiefnemer Ghislain Potvlieghe. De bedoeling van de orgelhistoricus Potvlieghe was het doortrekken van het herondekte belang en de waardering van oude orgels, enerzijds verkregen vanuit de geschiedenis anderzijds vanuit de instrumenten zelf, naar de praktijk van de restauratie en bespeling toe. Een stuk langer dan dat dit in Nederland het geval was geweest, heerste bij ons het eigenaardige fenomeen dat – naast de organisten die reeds langer de gewoonte hadden oude orgels aan zichzelf aan te passen – ook de meeste orgelhistorici hun wetenschap en waardebesef opgedaan door archiefonderzoek, zelden of nooit wisten te vertalen in een gedragscode naar de praktijk van de orgelrestauratie toe. Optredend in de hoedanigheid van adviseurs en experten, ontptopten zij zich evenzeer tot transformators en vernietigers van deze in hun historische bijdragen soms zo fraai beschreven oude orgels. Bij een vluchtig doorbladeren bijvoorbeeld van de beide delen "Oude orgels in Vlaanderen" van Gaby Moortgat, boekjes die in 1964-65 tot stand kwamen naar aanleiding van BRT-uitzendingen met klankopnamen van oude Vlaamse orgels, wordt men reeds met enige ontzetting getroffen door een reeks oude orgelfronten die er toen wél waren, maar waarvan nu moet vastgesteld worden dat zij nog vóór het jaar 1973 door nieuwe frontpijpen werden vervangen. De vervanging van de oude frontpijpen ging vaak gepaard met een grondige vernieuwingsaanpak van orgelkasten en binnenwerken. Wij noemen er enige op: Belsele-Waas, Daknam, Gent St.-Baafs, Hasselt St.-Quintinus, Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, Velzeke-Ruddershoven: Kloosterkapel, Kalken St.-Denijs, en Watervliet. Hierbij dient te worden vermeld dat er zich onder deze lijst orgelfronten bevonden van gerenommeerde orgelbouwers als Van Peteghem uit Gent, maar ook unieke en bijna zeldzaam geworden exemplaren van Jan Bremser uit Mechelen, Binignat uit Maastricht, Guillaume David en L. Delhaye uit Antwerpen en J.B. Goynaut uit Brussel. Vooral voor de jonge organisten in die tijd, opgeleid met nieuwe aandacht en respect voor de klankschoonheid van oude orgels en zoekend naar een speelpotentiëel dat de kloof tussen stilistisch verantwoorde speelwijze en het te bespelen instrument zou dichten, was het duidelijk dat die heersende restauratiebenadering van ons Vlaams orgelpatrimonium niet meer kon. Zelfs op het muzikale vlak gaf zij geen voldoening meer. Deze nieuwe beweging werd met volle gewicht ondersteund door enkele gevestigde waarden in de organistenwereld, zoals Kamiel D'Hooghe, destijds lid van de *Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*.

Om tot een ander restauratiebeleid te komen, dienden twee zaken op gang te worden gebracht: eerst en vooral een inventarisatie van het orgelpatrimonium, en vervolgens de wettelijke bescherming van belangrijke orgels als monument. Vlaanderen heeft in die tijd nuttig gebruik kunnen maken van de opsplitsing

van de culturele materie, zodat binnen de unitaire staatsstructuur een eigen *Ministerie van de Nederlandse cultuur* ontstond, waartoe monumentenzorg behoorde. Deze monumentenzorg was toen niet méér dan een adviesverstreckende *Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, met als enig administratief uitvoerend verlengstuk een secretariaat van de KCML.

Gekoppeld aan het secretariaat van de KCML en haar adviesverlenende opdracht, werd onder het impuls van de orgelminnende kabinetschef van de Minister van Nederlandse Cultuur, Johan Fleerackers, nog vóór 1970 aan G. Potvlieghe een opdracht verleend tot inventarisering van het Vlaams orgelpatrimonium. Met het beperkte archiefonderzoek dat toen reeds was gedaan en uiteraard met dezelfde beperking in de historische kennis, is vooral door de verkenning van de instrumenten zelf ter plaatse, al gauw het besef gegroeid dat de omvang en rijkdom van het historisch waardevol orgelpatrimonium veel groter was dan ooit vermoed kon worden. Vervolgens werd duidelijk dat op zijn beurt de omvang van de inventarisatieopdracht grondig was onderschat. Om tot een betrouwbare en voor het beleid bruikbare inventaris te komen, zou dit een werk van lange adem worden, ook al reikten van bij aanvang de ambities niet verder dan het opstellen van een snelinventaris. Maar tegelijkertijd kwam men ook tot het inzicht dat een ander beleid t.a.v. oude waardevolle orgels niet tot stand kon komen met alleen fraaie vooruitzichten op een inventaris die pas na jaren voltooid kon zijn, terwijl ondertussen de zogenaamde "restauratiepraktijk" op dezelfde transformerende wijze verder ging. Er diende een meer omvattend orgelbeleid tot stand te komen, geïntegreerd in een breed opgezet monumentenbeleid. Naast een louter adviserende KCML diende een echte administratie te worden opgericht die uitvoering gaf aan het beleid dat de voor monumenten bevoegde Minister wilde voeren, maar die evenzeer op continue wijze over de opeenvolgende regeringen heen een gezicht gaf aan dat monumentenbeleid in Vlaanderen.

Essen-Horendonk, klaviatuur

In 1972 kreeg deze eigen administratie voor de Monumentenzorg vorm door de oprichting van de *Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg* onder de bekwame leiding van de heer Edgard Goedleven, nu reeds 30 jaar lang. In de hieropvolgende jaren heeft E. Goedleven deze administratie uitgebouwd naar zowat alle belangrijke takken van de monumentenzorg en landschapszorg toe en ze opgevuld met bekwame en gemotiveerde mensen. Doorheen de klippen van de staatshervorming, waarbij de monumenten en landschappen door de bijzondere wet van 8 augustus 1980 niet meer onder de culturele materie maar onder de gewestmaterie werd ondergebracht, werd de RMLZ gelooft naar een geschikte plaats binnen die grote Vlaamse administratie die de grondgebonden materies behandelde, de *Administratie ruimtelijke ordening, huisvesting en monumenten* (AROHM).

In 1973 is door aanwerving van ondergetekende binnen de RMLZ een cel ontstaan die zich met de problematiek van de orgels zou bezig houden. In 1974 werd deze cel verruimd met de aanwerving van Patrick Roose. De opdracht viel uiteen in twee grote blokken, vooreerst het verder zetten van de orgelinventarisatie, waaruit dan later een ruimer beschermingsbeleid diende te ontstaan en in tweede instantie de adviesverstrekking betreffende de restauratiedossiers en de opvolging van restauraties die met overheidssubsidie werden gerealiseerd. Heel vlug daarna werden de klokken, beiaarden, torenuurwerken en automatische speelwerken aan het werkveld toegevoegd, die allen ergens de muziek als gemeenschappelijke noemer hebben en waarvan de toestand van bevinding, de problematiek en de behandeling grote parallellen vertoonde met deze van de orgels.

In de beginjaren van de *Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg* heeft het te voeren orgelbeleid zich moeten beperken tot het verstrekken van een

*De uitbouw van het
orgelrestauratiebeleid
in het kader van de
monumentenzorg*

advies dat te zeer moest rekenen op de goodwill van andere administratieve instanties, die ofwel de kredieten beheerden ofwel de nodige machtigingen verleenden. Bovendien was de adviesverstrekking betreffende restauratiedossiers volledig ingekaderd in de adviserende rol van de KCML. Er ontbrak een welomschreven wettelijk kader waarin de administratieve beleidsuitvoerende opdracht van de RMLZ duidelijk werd omschreven en daarnaast de zuiver adviesverlenende rol van de KCLM eveneens werd duidelijk gesteld.

Een orgelrestauratie beleid kreeg onder een vijftal aspecten vorm:

1. Vooreerst kwam een wettelijk kader tot stand waardoor Vlaanderen na de staatshervorming een eigen koers kon varen in het monumentenbeleid. Er was eerst het *Decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van Monumenten en Stads- en Dorpsgezichten*, in 1995 gewijzigd bij decreet van 22 februari. Dit decreet stelt de taken, functies en opdrachten duidelijk van de *Koninklijke Commissie voor Monumenten* als advies verlenende instantie en de eigelijke administratie *Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg* (de huidige Afdeling Monumenten en Landschappen binnen AROHM van het departement LIN), die uitvoering geeft aan het beleid van de voor Monumenten bevoegde Minister. Dat monumentenbeleid kreeg onder een drietal aspecten vorm: het opstellen van beschermingslijsten (waaraan uiteraard een inventarisatie moet voorafgaan) en het bijhouden van een register van beschermde monumenten, een beginselprocedure voor het uitvoeren van betoelaagde restauratiewerken en een handhavingbeleid dat zowel betrekking heeft op de verplichting tot goede instandhouding van het monument als op het verbod het monument te vernielen, te beschadigen of te ontsieren, alsook werken uit te voeren die in strijd zijn met de machtiging verleend door de bevoegde minister.

Daar waar het de bescherming betrof van een (kerk)gebouw diende de bescherming niet enkel in enge zin begrepen te worden als slaande op het gebouw alleen, maar wel in brede zin "met de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen". Met andere woorden waardevolle orgels die van oudsher tot de vaste uitrusting van beschermde kerkgebouwen behoren, zijn mee beschermd.

Met dit decreet was ook de mogelijkheid geschapen waardevolle orgels die niet in een beschermd kerkgebouw staan, op zich zelf wettelijk als monument te beschermen. Voortaan zou aan orgels het juridisch statuut worden toebedeeld van geïncorporeerde, muurvaste, onroerende goederen. Het wat juridisch omstreden begrip "onroerend door bestemming" heeft voortaan in de monumentenzorg afgedaan.

Het *Decreet van 3 maart 1976* kreeg na een aantal voorgaande versies het thans nog geldend uitvoeringsbesluit, nl. het *Besluit van de Vlaamse regering van 17 november 1993 tot bepaling van de algemene voorschriften inzake instandhouding en onderhoud van monumenten en stads- en dorpsgezichten*, waarin onder hoofdstuk V bijkomende voorschriften voor orgels, beiaarden, klokken en torenuurwerken worden gegeven. Vanuit de dagdagelijkse ervaring in Vlaanderen (en dit kan evenzeer gelden tot ver buiten de grenzen van onze

regio) moet vastgesteld worden dat het stem- en onderhoudswerk in oude orgels veel te wensen overlaat. Daarom heeft het beleid er bij ons voor gekozen zeer concreet te omschrijven wat verstaan wordt onder goed stem- en onderhoudswerk, welke handelingen niet toegelaten zijn omdat zij monumentale orgels beschadigen, en welke werken tenslotte vergunningsplichtig zijn en welke niet. Hiermee heeft de handhaving voor eenieder een duidelijke vorm gekregen.

Restauratiewerken of herstellingswerken waarbij beroep gedaan wordt op overheidstoelage, werden gereguleerd in twee procedures. Het aanvankelijke subsidiestelsel, dat als grote nadeel had dat de kredieten bestemd voor restauratie van monumenten beheerd werden door een andere minister dan deze die bevoegd was voor monumenten, en waarmee al gauw de wonde

Het pijpwerk van het J.J. Delhaye-orgel (1832) van de begijnhofkerk te Hoogstraten

werd blootgelegd dat geen adequaat monumentenbeleid gevoerd kon worden zonder de beschikking te hebben over de ondersteunende financiële middelen, werd in 1994 vervangen door het premiestelsel. Voortaan worden de verleende premies van het Vlaams gewest toegekend en beheerd door de Minister bevoegd voor de Monumenten. Hiermee werd dan ook een gelukkig einde gesteld aan jarenlange moeilijkheden, onbereikte resultaten en verdeeldheid op het niveau van het Vlaams gewest zelf.

Er werden twee premies ingevoerd. Wat vroeger een procedure dringende instandhoudingswerken heette, werd bij *Besluit van de Vlaamse regering van 29 september 1994* omgevormd tot een onderhoudspremie voor beschermde monumenten. Hierin is voor toekenning van de onderhoudspremie een duidelijk afgebakende lijst van onderhouds-, herstellings- en conserveringswerken opgenomen die gelden voor beschermde orgels. De hoofdbedoeling van de onderhoudspremie is het zorgvuldig en geregeld onderhoud van orgels te stimuleren, omdat goed en regelmatig onderhoud de basis is tot het bereiken van een goede instandhouding en de speelvaardige paraatheid van orgels. Daarnaast is het de bedoeling ingrijpende restauraties, die een uitzonderingsmaatregel moeten blijven, zo lang mogelijk uit te stellen, en tenslotte een mogelijkheid te voorzien, waar nodig, vrij snel te kunnen ingrijpen bij dringende zaken die, wegens gevaar voor grotere schade geen uitstel

verdragen. De echte ingrijpende restauratie met aanvraag van een premie wordt, na eveneens een paar voorafgaande versies gekend te hebben, mogelijk gemaakt door het *Besluit van de Vlaamse regering van 5 april 1995 houdende vaststelling van het premiestelsel voor restauratiewerken aan beschermde monumenten*, gewijzigd bij besluit van de Vlaamse regering van 15 oktober 1996. Een nieuwe versie van het restauratiepremie besluit is op 14 december 2001 door de Vlaamse regering goedgekeurd, is in het Belgisch Staatsblad van 19.01.2001 verschenen, en sindsdien in Vlaanderen van toepassing.

2. Het bovenvernoemde wettelijk kader heeft het mogelijk gemaakt een grotere systematiek door te voeren in het beschermen van waardevolle orgels, hetzij op zichzelf, hetzij opgenomen in de bescherming van een geheel kerkgebouw of een kerkinterieur. Meer dan dat dit vóór de jaren '70 het geval was, wordt bij beschermingen het verband tussen de verschillende elementen in een kerkinterieur bekeken, ook de verbanden van het orgel met dit interieur zoals doksaal, portaal, inplanting, interieurafwerking en de akoestische kwaliteiten van een kerkruimte. Al deze elementen kunnen mede bepalen dat een voor bescherming vatbaar orgel als historisch waardevol muziekinstrument beter in een breder te beschermen geheel wordt opgenomen.

Beschermingen van orgels zijn het logische gevolg van inventarisatie van orgels. De inventarisatie van het Vlaams orgelpatrimonium in parochiekerken en kloosterkerken, die nu reeds naast zovele andere opdrachten al verschillende jaren in beslag neemt, bereikt naar verhoopt wordt in 2003 haar einde. De aanvankelijk gebruikte inventarisatiemethode die werd toegepast in de vijf reeds gepubliceerde inventarisdelen, volgt het internationaal geldend inventarisatiepatroon, nl. onderzoek ter plaatse van het te inventariseren orgel, ontleding, bestandsopname en foto-opname, opstellen van een inventarisfiche, opsporen van identificatie of archiefgegevens, verzamelen van gepubliceerde gegevens uit vaktijdschriften en monografieën, aanleggen van een gegevensbestand inzake orgelbouwgeschiedenis in Vlaanderen, opstellen van een individueel inventarisrapport per onderzocht orgel met verwerking van de tevoren genoemde gegevens.

Omdat het de uitdrukkelijke opdracht is van de bevoegde minister de orgelinventarisatie in 2003 af te ronden, kan voor de nog niet systematisch onderzochte gebieden, de bovengenoemde uitvoerige maar klassieke inventarisatiemethode niet aangehouden worden, en wordt bijgevolg een versnelde werkmethode (zonder uitvoerige inhoudelijke beschrijvingen) gebruikt om volledige overzichtslijsten en beschermingslijsten tot stand te

brengen. De versnelde methode bestaat uit het beperken van plaatsbezoeken tot die orgels waarvan geen gegevens voorhanden zijn, het identificeren en bepalen van de historische waarde voornamelijk aan de hand van externe gepubliceerde of verzamelde gegevens, de inhoudelijke beschrijvingen tot het minimum te beperken, en tenslotte in functie van het tot stand brengen van beschermingslijsten de volle aandacht te laten gaan naar die orgels die zich niet in beschermde kerkgebouwen bevinden.

Met deze versnelde methode werd de inventarisatie van het orgelpatrimonium van de gehele provincie Limburg voltooid in 2001, en werd zopas in 2002 de afronding bekomen van de inventarissen van de provincie West-Vlaanderen : de arrondissementen Roeselare, Kortrijk en Tielt. Rest nog gedurende het jaar 2002 de voltooiing van de inventaris van de provincie Antwerpen, nl. met de arrondissementen Mechelen en Turnhout. In 2003 zou men over een volledige overzichtsl lijst van het waardevolle historische orgelbestand in Vlaanderen kunnen beschikken, daarnaast een volledige lijst van beschermde orgels en een lijst van nog te beschermen waardevolle orgels. Inhoudelijke beschrijvingen van onderzochte instrumenten werden gepubliceerd in de inventarisreeks: "*Het Historisch Orgel in Vlaanderen*", waarvan reeds vijf delen verschenen zijn. Het ligt in de bedoeling de volledige inventarislijsten te laten verschijnen op de website van de Vlaamse Monumentenzorg. De voorbereidingen hiertoe zijn gestart.

Ondertussen wordt volgend op de inventarisering, zoveel mogelijk gegroepeerd verder gewerkt aan de individuele bescherming van orgels als monument.

3. De wettelijke opdracht tot instandhouding en bewaring van het beschermde waardevolle orgelpatrimonium, leidt vanzelfsprekend naar de uitbouw van een onderhoud en restauratiebeleid. Het inventariseren van het Vlaamse orgellandschap bracht een toestand van verval en ontreding aan het licht bij zowat 80 % van het Vlaamse orgelpatrimonium. Waar de bespeelbaarheid vóór de jaren 70, ondanks transformaties en deformaties nog enigszins mogelijk was, bleek na de wilde golf van onoordeelkundig aangelegde heteluchtverwarmingen in onze kerken vanaf de zestiger jaren, de ontreding in historische orgels zo groot dat bij de inventarisatie van dit patrimonium nauwelijks nog een ordentelijk bespeelbaar oud orgel kon worden aangetroffen.

De Vlaamse orgelcultuur kon in haar eigenheid en verscheidenheid alleen maar een gezicht krijgen door beter stem- en onderhoudswerk, en vooral door de uitbouw van een restauratiebeleid met verwezenlijking van talrijke orgelrestauraties.

Doorheen de jaren is met hoogten en laagten een restauratiebudget voor orgels opgebouwd dat sedert de invoering van het premiestelsel stelselmatig in stijgende lijn evolueert, en op dit ogenblik voor wat de 60% van het Vlaams gewest betreft, jaarlijks ongeveer 744.000 Euro bedraagt. In de huidige situatie dat de bouw van nieuwe orgels een zeldzaamheid wordt, houdt dit budget voor zowat 80% de orgelmakerij in Vlaanderen aan de gang en is het Vlaams Gewest in deze sector onmiskenbaar de belangrijkste werkgever. Zelfs is er openheid naar de restauratiekunde van aangrenzende regio's en landen, op voorwaarde dat er respect wordt opgebracht voor de eigen Vlaamse aanpak.

Naast geregelde ondersteuning via de onderhoudspremie van initiatieven tot instandhouding, werden sedert 1972 met monumentensubsidies en restauratiepremies reeds een 75-tal orgels gerestaureerd. Er is op vandaag met toegekende restauratiepremies een continue restauratie-uitvoering aan de gang van een 15-tal orgels. Een 30-tal dossiers wachten op uitvoering of zijn in aanmaak.

Onder het oogpunt beleidsuitvoering omvat de toepassing van de restauratiepremie het tot stand brengen, de begeleiding en de behandeling van restauratiedossiers. Naast de specifiek technisch orgelbouwkundige aspecten, stellen zich hierbij volgende aandachtspunten in het bijzonder: inzicht verwerven in de geschiedenis van orgel en doksaal, in de verbouwingen of transformaties, in de toestand van het orgelmeubel en de afwerking ervan, het doksaal, de bouwkundige toestand van de torenruimte, de situatie van de kerkverwarming, de veiligheid in verband met de elektriciteitsaanleg, houtwormaantasting van vloeren, ladders en trappen. Naast het instuderen van de vooronderzoeken, het

Het J.J. Delhaye-orgel uit 1832 (kas uit 1732) in de begijnhofkerk St.-Jan Evangelist van Hoogstraten

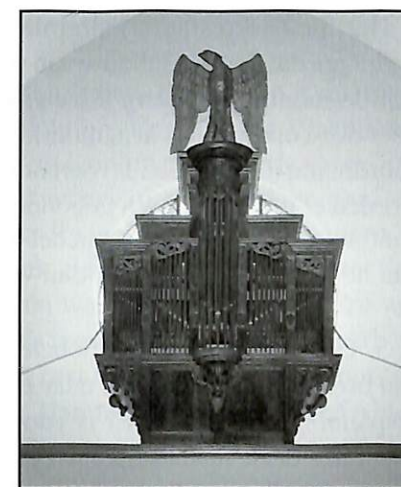
maken van de nodige vaststellingen ter plaatse, het opvolgen van de inhoudelijke evolutie van het dossier, vormt één van de meest wezenlijke verrichtingen in het restauratieverloop, de inhoudelijke begeleiding en opvolging van de restauratie-uitvoering tot en met de oplevering. Bijzonder belangrijk bij een resultaatgerichte begeleiding van werken is de opvolging van het delicate intonatielwerk aan het pijpwerk, waarbij niet alleen een technisch goedklinkend orgel moet worden bekomen, maar vooral een stijlgetrouwe orgelklank die zowel de constructie-eigenheid van de maker van het pijpwerk respecteert als de gepaste aandacht schenkt aan stilistische eigenschappen van de bouwperiode. Er wordt van uitgegaan dat elk instrument in zijn eigen stijl, mogelijkheden en beperkingen dient benaderd te worden. Dit wil ook zeggen dat de Vlaamse eigenheid zich manifesteert in de algemeen bij ons bekende kleine windladen met veelal enge en ondiepe cancellen. Het pijpwerk is meestal op kleinere voetopeningen voorzien en heeft bijgevolg hogere winddrukken nodig om voluit te kunnen spreken. Deze kenmerken moeten met zorg bewaard worden.

4. Om goed restauratiewerk aan orgels te kunnen realiseren, bleek uitbouw en ondersteuning van het kunstambacht en het vakmanschap, een noodzaak. Toen in 1972 de *Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg* werd opgericht, was de ambachtelijke orgelbouw in Vlaanderen, uitgerust om de restauratieproblemen van oude orgels aan te kunnen, zo goed als onbestaande. Vlaamse orgelmakerijen hielden zich bij nieuwbouw hoofdzakelijk bezig met assemblagewerk van aangekochte onderdelen, terwijl behandeling van oude orgels uitmondde in vernieuwing, aanpassing en vervanging van oud materiaal. Wat restauratie werd genoemd in die tijd nam vrijwel altijd de gedaante aan van een harde vernieuwende transformatie, die onvoldoende respect opbracht voor oude windladen, windvoorzieningen, oude klavieren en mechanieken, oude oorspronkelijke toonhoogten, oud pijpwerk en historische intonatie-uitgangspunten. Bijzonder te betreuren was de teloorgang van het meest essentiële in het oude orgelmakersvak, namelijk het in eigen hand houden van het klankgevingsproces dat begint bij het zelf pijpen vervaardigen op een kwalitatief ambachtelijke wijze en aansluitend op de verschillende bouwstijlen. In tegenstelling met de toen gevestigde pijpenmakerijen die op uniforme en gestandaardiseerde productie waren ingesteld, diende uiteraard gewerkt te worden met hoge loodgehalten, hoge tingehalten en voor de tongwerken ook met vertind blik, die andere behandelingen en soldeertechnieken vereisten.

Het Vlaams gewest heeft er toe bijgedragen dat het vakmanschap zich op twee sporen kon ontwikkelen. Binnen het kader van de overheidsopdrachten

dienden, onafhankelijk van uitvoerende orgelmakers, zelfstandige orgeldeskundigen-ontwerpers gevormd te worden die binnen de beleidslijnen van het bevoegde Vlaamse gewest, de belangen van opdrachtgevers gepast konden behartigen. Aan deze ontwerpers werden grote verwachtingen gesteld. Zij kregen een grote inhoudelijke en administratieve verantwoordelijkheid in het dossierverloop. Op basis van bronnen en archiefonderzoek moest inzicht worden verkregen in de geschiedenis van een instrument, historische orgels moesten technisch diepgaand onderzocht, ontleed en op relevante wijze gedocumenteerd worden. Vergelijking diende waar nodig gemaakt te worden met aanverwante instrumenten of instrumenten van dezelfde bouwer, de instrumentale samenhang moest op historisch verantwoorde wijze vervolledigd worden, reconstructie van verdwenen delen voorbereid, mensuurpatronen vervolledigd, constructies in tekening gebracht. De uit te voeren restauratiewerken moesten degelijk beschreven worden en kostprijzen geraamd, aanbestedingen moesten georganiseerd en werven moesten geleid en begeleid worden tot en met de definitieve oplevering. Vóór 1971 bestonden er in Vlaanderen vrijwel geen deskundige orgelrestauratie-ontwerpers. Onafhankelijk uiteraard van de orgelbouwers-uitvoerders, is een kleine groep orgeldeskundigen tot stand gekomen die de restauratieontwerpen verzorgen. De kwaliteit van de restauratieontwerpen is sedert die tijd in stijgende lijn gegaan. Het is inmiddels duidelijk dat dit arbeidsintensieve vak geen speeltuin meer is voor gelegenheidsadviseurs of avonturiers.

Met betrekking tot de orgelrestaurateurs bleef het heikele punt de vaardigheid in het solderen, het restaureren, stijlgetrouw vervolledigen en reconstrueren van oud pijpwerk in gelijkaardige materialen en legeringen. Aansluitend daarop bleek al even problematisch de ontleding, de interpretatie van oude intonatiegegevens, en het tot stand brengen van een klankgeving die over de onaangepaste latere aantastingen heen, de geëigende oorspronkelijke uitgangspunten en gegevens eerbiedigde. Niet in 't minst bleek van belang de

*Essen-Horendonk, parochiekerk
St.-Vincentius a Paulo, orgel
(ca. 1700, anoniem)*

technische vaardigheid en het aanvoelen om uit goed gemaakt pijpwerk een fraai en artistiek geladen geluid te voorschijn te brengen. Het mag verheugend worden genoemd dat de Vlaamse orgelbouwsector er in de voorbije 25 jaar in geslaagd is aan deze kwaliteitsnormen te voldoen. Een aantal recente restauraties zoals o.a. Begijnhof Sint-Truiden, Zoersel, Begijnhof Hoogstraten, Hasselt Godsheide, Zandbergen, Verrebroek, Broechem, Essen-Horendonk, Bilzen, Alden Biezen, en Kontich getuigen van dit hoogwaardig vakmanschap. Zeer veel weerklank wordt verwacht van de grote orgelrestauraties in de O.L. Vrouw basiliek te Tongeren en in de Sint-Quintinskathedraal te Hasselt, die in de eindfase verkeren.

Het nieuwe restauratiepremie besluit van 14 december 2001 zal er toe bijdragen dat door de inbouw van een selectieprocedure, over het gehele domein van de monumentenzorg alleen nog vakbekwame ontwerpers en uitvoerders voor deze opdrachten in aanmerking zullen komen. Uiteraard dient er in goede coördinatie met de beleidsvoerende overheid te worden gewerkt. Op deze wijze worden er grotere kansen geboden aan het echte vakmanschap. De nu ontstane continuïteit in het beleid en in het budget, kan de instandhouding en de uitbouw van het vakmanschap beter dan vroeger blijven verzekeren.

5. Om het orgelrestauratiebeleid dat de laatste 25 jaar gevoerd werd naar een bredere bekendheid en naar een groter publiek te brengen, zijn er heel wat inspanningen geleverd. Er is vooreerst het tijdschrift *Orgelkunst* dat reeds 25 jaar lang deze restauratiebeweging van oude orgels in 't algemeen en van beschermde orgels in 't bijzonder, ondersteunt en inpast in een bredere orgelcultuur, waarin ook een band gelegd wordt naar kwaliteitsvolle nieuwbouw en naar de orgelliteratuur in haar ruimste veelzijdigheid. Heel wat artikels over gerestaureerde orgels, soms ook kritische artikels, hebben bij een breed publiek en zelfs over de landsgrenzen heen, belangstelling gewekt voor de rijkdom, eigenheid, kwaliteit en veelzijdigheid van het Vlaams historisch orgelpatrimonium. Deze ondersteuning door het tijdschrift *Orgelkunst*, is onmisbaar gebleken voor het voeren van een gewaardeerd overheidsbeleid. De persoonlijke overtuiging en onvermoeibare dynamiek van hoofdredacteur Kamiel D'Hooghe heeft in deze delicate en toch ook vaak bestreden materie, de gepaste voeling weten te behouden met het orgelbeleid op het niveau van het Vlaams Gewest, maar evenzeer het evenwicht en de openheid bewaard naar de vele stromingen in het actuele orgelgebeuren.

Naast het privé-initiatief doet het Vlaams Gewest als beleid voerende overheid nog bijzondere inspanningen om de regelmatige bespeling van het orgelerfgoed te promoten. In samenwerkingsverbanden met o.a. de VRT worden CD-

opnamen tot stand gebracht van meestal belangrijke gerestaureerde orgels. Vastleggen van klankopnamen en deze naar een breed publiek verspreiden, is eveneens een element tot voeding van ons erfgoedgeheugen. Naast publicaties waarin het tijdschrift M & L regelmatig een rol speelt, wordt nu een bredere informatieverstrekking voorbereid op de website van *Monumenten en Landschappen*. Het ligt in de bedoeling dat de in de voorbije jaren gepubliceerde, maar thans niet meer verkrijgbare orgelinventarissen op die website zouden geraadpleegd kunnen worden, aangevuld met overzichtlijsten van het geïnventariseerd orgelpatrimonium. Van de tot op heden gerestaureerde orgels zouden beschrijvende teksten uitvoeriger informatie bieden. Beeldmateriaal zou dan het geheel instructief illustreren.

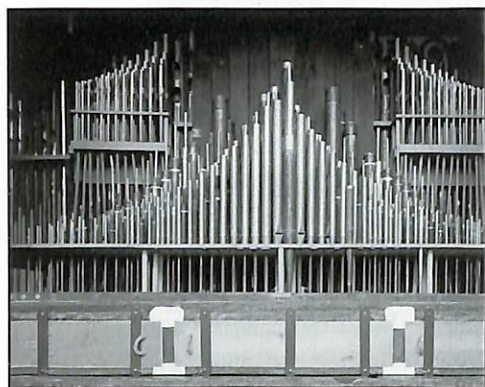
Het zou te ver voeren om op bereikte resultaten gedetailleerd in te gaan, maar sommige aspecten ervan verdienen enige belichting. Er zijn voor Vlaanderen de bijna klassiek geworden restauraties van Van Peteghem-orgels, waarvan enkele zeer gaaf en daarom merkwaardig gebleven instrumenten te Haringe, Verrebroek, Sint-Antelinks en Bertem. Een goed aantal anderen waar verhoudingsgewijze wat meer nodig was aan reconstructie of restitutiearbeid zoals te Massemen, Semmerzake, Zele, Vrasene, Sint-Lievens-Houtem, Bekkerzeel, Schelle, Gentbrugge, Keerbergen, Hamme Sint-Anna, Bilzen Alden Biezen, en Leuven augustinessenklooster.

Naast het bekende maar toch zeer gedifferentieerde Van Peteghem-profiel hebben tal van andere orgelmakers een gezicht gekregen in werken die van hen werden gerestaureerd. Opvallend is de rijke en grote verscheidenheid in stijl, factuur, klankpatroon, een verscheidenheid die blijft aangroeien naargelang meer instrumenten gerestaureerd geraken.

Merkwaardig hierbij is dat al bestuderend en restaurerend de gedachten omtrent de behandeling van oude orgels werden bevrijd van soms te gestandaardiseerde of uniforme patronen. Er is ruime aandacht gegroeid voor specifieke uitvoeringswijzen uit de verschillende bouwperiodes. Zo is in de orgelbouw van de 17de eeuw bijvoorbeeld ook grotere verscheidenheid vastgesteld dan men gewoon was aan te nemen. Er is onder meer het inzicht gegroeid dat niet alle orgels uniform middentoons gestemd geweest zijn, en dat evenmin overal het verkort groot octaaf van toepassing is geweest. En om die aandacht voor het eigene en het specifieke van de orgelfactuur uit een bepaalde periode te illustreren, kon ervaren worden dat in de omgang met oude

Belichting van een aantal resultaten

instrumenten, geregeld moet worden afgestapt van enkele algemeen aanvaarde of haast klassiek geworden handboekprincipes. Zo heeft het Christian Ancion-orgel (1644-46) in het Begijnhofkerk te Sint-Truiden van in origine geen papierdichting gehad in de hoeden van de gedekte pijpen. De hoeden zijn naar boven toe licht vernauwend gemaakt en sluiten dus zeer precies aan op de corpusomtrek. Om de toonvastheid van de pijpen te verzekeren is het vrijwel uitgesloten met de hoeden enige bijsturing van de stemming te verrichten. Een typische bouwwijze dus uit de 17de eeuw, die technisch niet geheel zonder risico

Het pijpwerk van Essen-Horendonk

is, maar toch tot goede functie kon worden gebracht. Vanuit de eerbiediging bij dit merkwaardig orgel van de intonatie met open voet, en de nauwgezette ontleding en herstelling van de originele stemuitsnijding in de frontpijpen, kon een bijna consequente middentoonstemming worden afgeleid met 7 reïne tertsen.

Andere meer recente en bijwijlen te geïdealiseerde veralgemeningen, die vandaag opgang maken, zoals het gieten van orgelmetaal op een hellend zandbed, beschreven door J.Ph. Bendeler in zijn *Organopoeia* (1690-91), belanden vanuit de bij ons opgedane restauratie-ervaring op enige

tegenspraak, wanneer duidelijk zichtbaar vastgesteld kan worden dat orgelmetaal in Vlaanderen meestal, tot zelfs teruggaand in de 17de eeuw, op doek werd gegoten. Anderzijds brachten de hoge loodgehalten van het bij ons gebruikte orgelmetaal wel met zich mee dat het hameren van hoog loodhoudend orgelmetaal en het op dikte walsen van metaalplaten, misschien meer dan in andere streken, vaste voet heeft gekregen.

Het orgelbouwwerk van grote orgelmakers uit de 17de, de 18de en 19de eeuw, zoals Jan Bremser, Jan Dekens en de Goltfuss-familie, de orgelmakers Van Belle en Jacobus Van Eynde, Chr. Penceler en de orgelmakers Verbuecken, J.B. Forceville, de Nijvelse school met Fr. en Ant. Coppin en Adr. Rochet, de Luikse school met G. Robustelly en Le Picard, dan verder in de 19de eeuw met J.J. Delhay, Th. Smet en H. Vermeersch, heeft inmiddels een gedegen inzicht gebracht in werkwijzen en klankpatronen. Opmerkelijk is hoe elke orgelmakersfamilie in soms zeer verschillende uitwerkingen een eigen welomschreven profiel ontwikkelt, en hoe al die gevarieerdheid bij elkaar het

Vlaamse orgellandschap met een ongemeen grote diversiteit en rijkdom kleurt.

Deze verscheidenheid krijgt niet alleen gestalte in een bonte mengeling van klankkleuren en klanktypes, maar ook in een schat aan mensuren die bij elk gerestaureerd orgel worden opgenomen.

Met betrekking tot de orgelfactuur van de 18de eeuw, is grotere klaarheid ontstaan in de regionale scholen en klankpatronen, alsook in de technische vaardigheid en verfijning van die tijd. Meer dan dit vaak in de 17de eeuw het geval was, wordt vastgesteld dat men in de 18de eeuw grotere soliditeit ontwikkelt in de pijpconstructie, het soldeerwerk, en technische afwerking van houtwerk, mechanieken en constructies, terwijl anderzijds door het loslaten van klassieke opbouwpatronen, soms een stuk meer gewaagdheid in de structuren ontstaat. Denken wij hierbij aan gedeelde orgelkassen en breedtebouw-ontwikkeling. Terwijl mag aangenomen worden dat de tijd ook zijn werk heeft gedaan, waardoor voornamelijk het minder goede niet heeft overleefd, kan snel op de voorgrond treden wie de toonaangevende groten in de orgelfactuur van hun tijd waren. De virtuositeit van een J.B. Forceville en de generatie Van Peteghem bijvoorbeeld in het maken van pijpwerk en de afwerking van intonatie, dwingt respect af, en steekt sowieso met kop en schouders uit boven het anders wel sympathieke, maar toch geregeld technisch uitschuivende werk van iemand als een Adriën Rochet. Ware stunteligheid, maar daarom nog niet geheel zonder kunsthistorisch belang, valt in die 18de eeuw zelfs te ontdekken in wat nog overblijft van het werk van Joannes R. Tits. De afwerkingkwaliteit van Tits' pijpwerk, is in vele opzichten zo ondermaats dat het plots wel heel begrijpelijk wordt waarom het pijpwerk van het door hem in 1778-1784 gebouwde orgel in de Sint-Andrieskerk te Antwerpen, verkocht werd op de vrijdagmarkt, en het orgel compleet herbouwd werd door Eg. Fr. Van Peteghem in 1791.

Naast de exploratie van de reeds lang gekende klassiekers uit de 18de eeuw, is vooral in de laatste 15 jaar aan de Maaskant een verruiming in het orgellandschap van de vijf Vlaamse provincies ontstaan door de ontdekking van orgelbouwwerk van Rijnlandse signatuur, met werk van J.J. Brammertz, Laurent Gilman en André Grégoire, allen behorend tot de school van Kornelimünster. Vooral de laatste jaren is er ook in Limburg een klaarder inzicht ontstaan in het werk van de orgelmakers J.Binvignat/Houdtappel uit Maastricht en de activiteiten in die streek van nog een ander Duits orgelmaker, J.Chr. Brandts. Voornamelijk het jarenlange opzoekingswerk van orgeldeskundige Michel Lemmens, heeft in de Limburgse regio heel wat verwarring en onduidelijkheid betreffende oude orgels en hun geschiedenis ontrafeld. Met betrekking tot de klankgeving van deze orgels diende meteen rekening gehouden

te worden met geheel andere uitgangspunten in vergelijking met datgene wat in de rest van Vlaanderen algemeen van toepassing was. Er was de intonatie met open voet, op lagere winddrukken, en er viel te rekenen met toepassing van de Rijnlandse koortoon, zoals dit bij het Brammertz-pijpwerk te Bilzen werd vastgesteld.

De provincie Limburg heeft zich via het Vlaams orgelrestauratie beleid in zijn geschiedenis laten ontdekken als een kruispunt van diverse orgelbouwtijlen met een dominantie van de Luikse orgelbouwtijl, een rijkdom en veelzijdigheid die pas nu door restauratierealiserings echt vorm krijgt.

De 19de eeuw zorgt in de eerste helft vooral voor grote wisseling en menging van tijlen. De regionale geslotenheid van vóór de *Franse Revolutie* wordt stelselmatig doorbroken. De gulle tijlen zijn voor de kerken voorbij. Ook voor de orgelbouw heeft de *Franse Revolutie* een herschikking meegebracht. Moeizaam en met beperktere middelen herstelt de orgelmakerij zich. De oude vertrouwde orgelbouwtradities worden terug opgenomen, maar er is iets wezenlijks veranderd. De 18de eeuw kende in Vlaanderen na de dood van Abraham Van den Kerckhoven in 1701, geen organisten van formaat meer; het waren hoofdzakelijk klavecijnisten die ook het orgel en soms de beiaard bespeelden. Het klavecimbel had in het begin van de 19de eeuw zo goed als afgedaan en ruilde de plaats in voor de pianoforte. Een andere type klavierspeler ontstond, gericht op een muziekbeleving die het individu en de expressie van gevoelsemotie meer op de voorgrond wil plaatsen. Tegelijkertijd ontstaat een ontvankelijkheid voor de nabloei van het classicisme en opkomende romantiek uit het buitenland, waardoor zich naar het midden van de 19de eeuw toe de vraag naar een uitgebreider en zelfstandig pedaalwerk in toenemende mate zal stellen. Vooral de Vlaamse orgelfactuur uit de eerste helft van de 19de eeuw heeft lange tijd in de schaduw vertoefd van het belangstellingsveld van onze organisten. Nochtans is dit één van de boeiendste periodes uit de Vlaamse orgelbouwgeschiedenis, met snelle ontwikkelingen, grote opschuivingen en veranderingen van toonhoogten zelfs binnen het werk van bepaalde orgelmakers, met belangrijke tijl en smaakwijziging in klankkleuren, met wijzigingen in mensureringspatronen, bouw van nieuwe registers als *Flûte Traversière*, *Viola di gamba*, *Flûte ouverte*, *Kwintadeen*, *Fugara*, *Dulciana*, *Basson-Hautbois*, *Clarinette* en zelfs doorslaande tongwerken als *Euphone*. Het mag de verdienste zijn van de Vlaamse monumentenzorg deze veelkleurige periode door restauraties te hebben ontdekt, ontleed en gerevaloriseerd. Toch is tot op vandaag het onbegrip van organisten, bij gebrek aan aanpassingsvermogen en wegens tekort aan inzicht in de bouw en functie van dergelijke orgels, nog altijd erg

groot. Improvisatie in de opbouw en experiment zijn bij dergelijke orgels vaak niet ver weg. De historisch belangrijke en monumentale orgels zijn niet altijd perfect afgestemd op de gebruiksverwachtingen van de huidige tijl. Vermits de primaire opdracht van de monumentenzorg steeds blijft de instandhouding en bewaring van het monumentaal erfgoed, is vanuit de *Afdeling Monumenten en Landschappen* alle moeite gedaan om de veelkleurigheid en typerende eigenheid van dit patrimonium bij restauratie te bewaren, op zo aanvaardbaar mogelijke wijze te laten functioneren en het inzicht in en of het aanvoelen van de mogelijkheden bij organisten te bewerkstelligen.

Heeft het onderzoek en de behandeling van orgels uit de eerste helft van de 19de eeuw tal van boeiende evoluties in het orgel aan het licht gebracht, de tweede helft van de 19de eeuw laat ons in Vlaanderen een ontwikkeling van de romantiek zien die genuanceerder en gevarieerder is dan wat de hoofdrolspelers, de orgelmakers Jozef Merklin, Aristide Cavallé-Coll en Pierre Schijven en hun promotoren de organisten Fr. Fétis en J. Lemmens, vertegenwoordigden. Naast de algemeen erkende grootheid van deze romantici, trad ook hun beperking uit de schaduw, wat vooral ten aanzien van Jozef Merklin en in mindere mate m.b.t. Pierre Schijven noopt tot enige relativering van de verdiende faam. Toch is via de monumentenzorg aandacht gewekt voor andere meer lokale stromingen in de romantiek, zoals wij die terugvinden in werk van een Henri Vermeersch, Arnold Clerincx, Pereboom en Leyser, de orgelmakers Vermeulen en Van Dinter, Forest, Fr. en H. Loret, Maximilien Van Peteghem, de gebroeders Vereecken en Ch. Anneessens, een breed palet van vroeg tot laat romantiek, met tal van eigen klankschakeringen. Door de verdere kennismaking met het werk van de laatste Van Peteghem's, Maximilien en Edouard Charles is een ander beeld ontstaan waarin wel degelijk een overgang van het post-rococo naar de vroeg romantiek is gemaakt. Een enigszins bruuske omslag in tijl is zowel voor de in Gent gevestigde Maximilien Van Peteghem als L. Lovaert gebeurd na de bouw van het beruchte Cavallé-Coll-orgel in de Sint-Niklaaskerk te Gent in 1856, waar het in de plaats kwam van een orgel uit het Van Peteghem-atelier. Zeer opmerkelijk is dat de grote klasse van het Van Peteghem-métier ook in de romantische instrumenten overeind blijft, terwijl vastgesteld kan worden dat het Van Peteghem-atelier de broodnodige ondersteuning van toonaangevende organisten heeft gemist en kreunde onder de moordende concurrentie in de sector.

Zelfs al heel vroeg werd in het beleid aandacht opgebracht voor goed gestructureerde en voortreffelijk klinkende pneumatische orgels zoals het Vereecken-orgel van de Sint-Jozefkerk te Aalst (1900). Dan nog werd omwille

van behoudenswaardige klankkwaliteit de grens opgeschoven dicht naar ons toe met een gerestaureerd orgel te Deerlijk van de firma Delmotte, en wordt ook restauratie voorzien voor een O. Reygaert-orgel te Evergem.

Er zijn op het technische vlak ook een aantal verworvenheden te noemen die de wijze van orgels restaureren in Vlaanderen zullen bepalen. De "zachte" restauratiewijze wordt voorgestaan die bewuste keuzes vooruitschuift:

- zachte reiniging van pijpwerk en andere onderdelen, waarbij vermeden wordt tal van gegevens en sporen, of gegevens van geschiedkundige of wetenschappelijke aard uit te wissen. De bedoeling is het bewaren van de wetenschappelijke documentatie in het orgel en aan het pijpwerk, die van onmisbaar belang is voor bv. het identificeren van het pijpwerk, het bepalen van toonhoogte, temperatuur, aard van steminrichting, plaatsing, dispositiespecificatie, enz..

- In herstellingen wordt niet verder gegaan dan strikt noodzakelijk is voor het bekomen van een goede technische oplossing.

- Het maximale wordt ondernomen om zwaar beschadigd oud pijpwerk te herstellen en te laten functioneren, i.p.v. tot radicale vernieuwingen over te gaan. In het restaureren en completeren van oud pijpwerk heeft Vlaanderen gedurende de laatste 25 jaar gedegen vakmanschap verworven.

- Bij intonatie wordt uitgegaan van respect voor aanwijzingen van vroegere winddrukaanduidingen, voor originele voetopeningen, originele opsneden of aanwijzingen van originele opsnedehoogten, voor oorspronkelijke toonhoogteaanduidingen in het pijpwerk of steminrichtingen en alle mogelijke aanwijzingen voor intonatie en stemmingswijzen. Door kernsteken beschadigde pijpen worden slechts in uiterste nood, wanneer geen andere mogelijkheden meer voorhanden zijn om een behoorlijke aanspraak te verkrijgen, van nieuwe kernen voorzien.

- Op oude te bewaren en te herbruiken windladen wordt als algemeen principe de bezetting ingevuld die er van bij aanvang op voorzien was. Andere bezettingen invullen die niet overeenstemmen met de constructie van de windlade, kan niet in overeenstemming worden geacht met de regelgeving en is in feite een vorm van transformatie.

- Latere wijzigingen die een positieve werking hebben of niet strijdig zijn met de stijl of aard van het instrument, worden behouden. In een reeks verbouwingen die het instrument heeft meegemaakt wordt getracht in wat stilistisch samengaat die instrumentale eenheid te vinden die noodzakelijk is voor het muzikaal functioneren ervan. Er wordt dan ook niet a priori naar het meest oorspronkelijke concept terug gegrepen. Anderzijds wordt ook de moed opgebracht om in een chaotisch omgewoeld of stilistisch zwaar doorploegd instrument, klaarheid te

scheppen. Daarbij wordt ook de durf opgebracht om misgroeiingen in een orgel of componenten van een niet met elkaar verenigbare stijlrichting, die geen bevredigende instrumentale eenheid of samenhang meer kunnen verzekeren, weg te nemen of van elkaar te scheiden.

25 jaar orgelrestauratie heeft ons niet bevrijd van negatieve omkaderende omstandigheden waarin orgels zich bevinden en dienen te functioneren. Niet alléén, maar wel in het bijzonder voor het orgel, moet een monumentvriendelijke kerkverwarming bekomen worden. In dit verband zijn nieuwe richtlijnen op komst, die moeten helpen om deze urgente doelstelling te bereiken. Daarnaast gaat er ook aandacht naar de de akoestische eigenheden van het gebouw, waarbij getracht wordt verbetering aan te brengen door herbepleistering waar door vroegere decapering een dramatisch slechte akoestiek is ontstaan, zoals dikwijls het geval is bij mergelsteenkerken aan de Maaskant. Ook gepaste herschilderingen van kerken kunnen een welgekomen verbetering van de akoestiek voor gevolg hebben, zoals bv. pas is gebleken bij de interieurrestauratie van de St.-Quintinuskathedraal te Hasselt.

Een orgel restaureren is niet alleen een gelegenheid, maar vaak ook een noodzaak om de onmiddellijke omkadering van het orgel, zijnde het doksaal, soms met het daaronder gelegen portaal, de torenruimte met toegangstrappen, trapkokers, bergingen, en westvensters, enz. en de problemen die daar heersen, zoals instabiliteit, waterinslag, afvallend pleisterwerk, onveilige elektriciteitsleidingen, houtworm en zwamaantasting en vervuiling aan te pakken.

Er is de voorbije 25 jaar veel gerealiseerd in het Vlaamse orgelbeleid, vaak in moeilijke omstandigheden en even dikwijls met een te geringe medewerking vanuit het orgelmidden. Temidden van de algemeen positieve balans, zijn bepaalde

evoluties zorgwekkend gebleven. Zij vormen wellicht voor de toekomst een uitdaging en een blijvende zorg.

Verwachtingen of wensen voor de toekomst

Wij noemen er enkele.

- Het veelkleurige Vlaams historisch orgelbezit, met overwegend kleine en zeer veel pedaallose orgels, is weinig in trek in de organistenmiddens. De restauratie en revalorisatie ervan wordt dan ook

onvoldoende ondersteund door de organisten of vanuit het orgelondericht. Daarnaast zijn er slechts weinigen die zich kunnen verzoenen met een strikte restauratie en de dingen die daar wezenlijk bijhoren als speelaard,

klavieromvang, speelaccommodatie, toonhoogte en stemming. Het bewaren van authenticiteit en daarom, naast het rijkelijk ontplooiën van de mogelijkheden, ook het aanvaarden van de beperking, blijft voor velen een struikelblok.

- Het mag een vurige wens zijn, nuttig voor een heilvolle toekomst van het historisch orgel in Vlaanderen, mocht bereikt kunnen worden dat ook het kerkelijk-liturgisch orgelbeleid in alle Vlaamse bisdommen op één lijn gekregen kon worden met het orgelbeleid dat de Vlaamse regering voert.

Gelet op het feit dat het Vlaams Gewest in de orgelbouwsector via de restauratie- en onderhoudspremie zowat voor 80% de belangrijkste werkgever is, die zorgt voor behoud van het vakmanschap en continuïteit in de werkgelegenheid, en op deze wijze ook sterke ondersteuning geeft aan de kerkelijke orgelcultuur, zou ook vanuit kerkelijke zijde gerekend moeten kunnen worden op een bredere appreciatie en medewerking.

- Ofschoon vanuit monumentenzorg op heden grote inspanningen worden gedaan voor de aanpassing en aanleg van monument- en orgelvriendelijke verwarmingssystemen, toch blijven de talrijke slecht afgestelde oude

verwarmingsinstallaties de grootste bedreiging voor de goede instandhouding van het gerestaureerd orgelpatrimonium. De zorg voor een aan het orgel aangepast gebruik van de kerkverwarming, zal voor de toekomst een blijvende uitdaging vormen.

- Bovenal blijft er de bekommernis voor de inhoudelijke kwaliteit van het restauratiewerk dat telkens opnieuw betracht en verdedigd zal moeten worden. Voor de levensnoodzakelijke kwaliteitsverdieping is er binnen de huidige structuren te weinig ruimte en armslag aanwezig. Daar zal op termijn zeer zeker iets aan gedaan moeten worden.

- Of de thans opduikende tendensen tot internationalisering en europeanisering van de monumentenzorg en de orgelzorg in 't bijzonder, echt een meerwaarde zullen meebrengen m.b.t. ons typisch Vlaams orgelpatrimonium, valt sterk te betwijfelen. Dergelijke initiatieven hebben vrijwel altijd

Het J.J. Brammertz-orgel (1709) in een nieuwe orgelkast in de St.-Mauritiuskerk te Bilzen

prestige-projecten en top-monumenten op het oog. Het Vlaams historisch orgelpatrimonium is echter gekenmerkt door een bijzonder waardevol, boeiend en zeer verscheiden bestand van hoofdzakelijk kleine instrumenten en bescheiden maar fraai gemaakte dorpsorgels, die door allerlei gegroeide geschiedkundige ontwikkelingen, nooit de grote aandacht van het buitenland zullen halen. In mega beheersweefsels is o.i. zowel het Vlaams orgelpatrimonium als een aangepast orgelbeleid, gedoemd ten onder te gaan. Overigens heeft het verleden al aangetoond dat bij plotse buitenlandse bekommernis om in de Vlaamse orgelaangelegenheden een rol te spelen, het eigenbelang nooit ver weg is.

Er mag besloten worden met een positieve vaststelling. Nog nooit eerder, in de bijna 30-jarige geschiedenis van het Vlaams orgelrestauratie beleid is er een zo brede medewerking, samenwerking en goede verstandhouding geweest onder de professionele ontwerpers, archiefonderzoekers, orgelrestaurateurs en de orgelspecialisten van monumentenzorg, als op heden het geval is. Nog nooit eerder zijn er door de Vlaamse overheid zoveel kredieten voor orgelrestauratie ter beschikking gesteld, die thans allen voor het best mogelijke resultaat worden aangewend. Vlaanderen is vandaag wel degelijk met schitterende orgelrestauraties bezig van hoog artistiek en kunstambachtelijk niveau. Deze groei moet door goede samenwerking van de gehele sector, worden voortgezet. Maar om die groei mogelijk te maken, zal Vlaanderen het vertrouwen in de bekwaamheid van zijn eigen deskundigen en vaklui moeten herwinnen. Wantrouwen en verdachtmaking hebben hier jarenlang het vertrouwvol samenwerken verhinderd, waardoor het orgelbeleid te dikwijls en volkomen onterecht in diskrediet werd gebracht.

Het gedurende al die jaren opgebouwde orgelrestauratie beleid in Vlaanderen zit onmiskenbaar op het juiste spoor en verdient voor de toekomst stabiliteit, continuïteit en nog betere kwaliteitsontplooiing.

De foto's bij dit artikel werden gemaakt door Oswald Pauwels en werden ter beschikking gesteld door de afdeling Monumenten & Landschappen

SUMMARY

Within the broader framework of historic monument conservation a policy of organ restoration has been developed in Flanders over the past 25 years. With quality standards forever rising, this policy has resulted in the restoration of about 75 valuable protected instruments.

In 1972 a government department charged with the preservation of historic monuments and natural beauty was set up. In line with its task as a policy-maker this body called a halt to the aggressively innovative and modifying repair techniques which had up to then been standard practice in dealing with ancient instruments. Ever since, a caring, respectful approach - aimed at preserving extant material and respecting the original concept - has been made to prevail, often in spite of opposing views.

In fulfilment of its managerial role, the department has catalogued the Flemish organ heritage, developed a conservation policy, and helped to create specific laws and norms for the protection of ancient organs, integrated in the wider field of legislation on historic monuments. This legal basis enabled the department to practically implement its role by giving owners of historic organs financial support in the form of maintenance and restoration grants, the latter constituting the greater part of the budget.

The department tried to provide content as well and focused on bringing new life to the extinct craft of organ restoration. Restoring preserved pipes and making stylistically faithful imitations of missing ones were major priorities. Professional organ experts were trained and organ builders were coached and helped in the many skills which careful restoration as a craft requires.

Apart from that, the typical traits, the diversity and the high musical quality of the variegated Flemish organ landscape were being studied. The conservation of its specificity was declared a major aim for Flemish organ restoration policy. Thanks to intensive field-work, theoretical research and reflection Flemish organ history has disclosed many of its hitherto unknown and nevertheless intensely fascinating secrets.

On the other hand, what has been achieved for the preservation and revitalisation of this organ heritage sometimes tends to blind us to detrimental factors which have recently appeared, such as the rising use in churches of ill-adapted hot-air heating systems and the diminishing importance of the organ in the liturgy. Both these developments constitute major challenges for the years to come.

JEAN-PIERRE FELIX

Zeventiende-eeuwse orgels in Brussel en Wallonië Deel II — Wallonië *

Luik

Het oude prinsbisdom Luik strekte zich uit over vijf belangrijke streken: Haspengouw, de Kempen, Condroz, Famenne en Ardenne. Het werd bestuurd door een prinsbisschop die vaak van Germaanse oorsprong was. Ook op artistiek vlak was het prinsbisdom meer gericht op het Rijnland (Keulen) en Noord-Brabant (Den Bosch) dan op het westen. Op het gebied van de orgelbouw merken we dit precies vanaf het einde van de 16de eeuw en wel door de aanwezigheid te Luik van Nicolas Niehoff en van Floris Hocquet. Zo wendde de collegiale Sint-Denijskerk te Luik zich in 1589 voor een nieuw orgel tot Nicolas Niehoff.⁽³⁰⁾ Hoewel hij afkomstig was van Amsterdam, was deze bouwer werkzaam in het Rijnland, en wel in de Dom van Keulen. Het orgel dat nu in Flémalle-Haute (1598) staat en uit de Sint-Adalbertkerk van Luik komt⁽³¹⁾, en vooral het monumentale orgel uit 1600 van de Sint-Jakobskerk te Luik⁽³²⁾ zouden oorspronkelijk werk van vader en zoon Hocquet kunnen zijn. Ook hun familie, die van Grave en Gelderland afkomstig was, onderscheidde zich in het Rijnland. De oorspronkelijke dispositie van deze drie instrumenten kennen we niet, maar in de Sint-Jakobskerk heeft men onlangs heel succesvol een reconstructie gerealiseerd. Ongetwijfeld kunnen we aan Floris II Hocquet nog het orgel uit 1624 toeschrijven in de Sint-Antoniuserkerk te Luik⁽³³⁾ waarvan de kas nog bestaat en de beschilderde luiken onlangs werden teruggevonden.

Hier past het om even uit te weiden over een plots en blijkbaar uniek optreden van Matthys Langhedul te Luik: zijn nieuw orgel voor de collegiale Heilig-Kruiskerk van 1610.⁽³⁴⁾ Dit is de samenstelling ervan:

Grand-Orgue

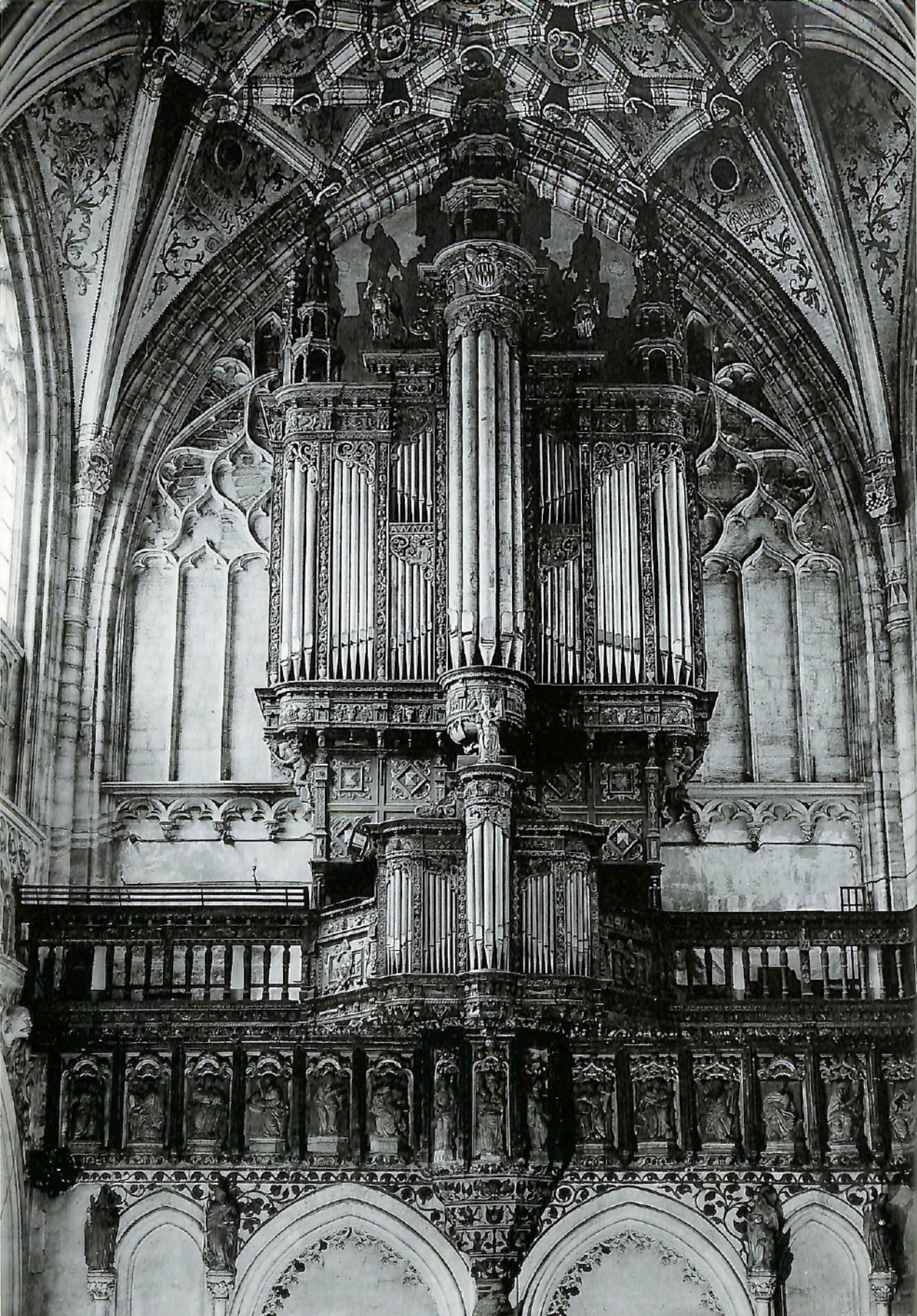
45 toetsen (CDEFGA-c^m)

Bourdon 16
Montre 8
Bourdon 8
Octave 4
Flûte d'Allemagne 4

Positif

45 toetsen (CDEFGA-c^m)

Bourdon 8
Prestant 4
Flûte 4
Doublette 2
Petite flûte 2

Quintadène
 Doublette 2
 Flûte traversière 2
 Flageolet 1
 Mixture
 Cymbale
 Cornet
 Trompette 8
 Clairon 4

Flageolet 1
 Mixture
 Cymbale
 Cornet

Niet onbelangrijk is de vaststelling dat dit praktisch de samenstelling is van het orgel van de St-Gervaiskerk te Parijs, dat dezelfde Langhedul enkele jaren eerder, in 1601, had geleverd. Dit Parijse orgel beschikte nog over een pedaal van negen toetsen, met waarschijnlijk een houten *Fluit* 8.

Het vermelden waard is ook dat de samenstelling van het nieuwe orgel in de Heilig-Kruiskerk te Luik perfect geschikt is voor de uitvoering van al de stukken uit het *Liber Fratrum Cruciferorum Leodiensium*, of *Orgelboek van de broeders kruisheren van Luik* (1617). Dit werk brengt niet langer polyfonie voor één enkelvoudig klankbeeld, maar stukken van een nieuwe soort zoals *echo's*, *récits de Cornet* en *basses de Trompette*.⁽³⁵⁾

We kunnen stellen dat Langhedul te Luik de breuk realiseerde met de Noord-Brabantse stroming en tegelijkertijd de overgang bewerkstelligde door de introductie van een typisch Luiks orgel, waarvan Jacques Boesmans en vooral André Séverin en hun epigonen Pasquier Limbourg en Arnold De Molle, samen met de Ancion's van Hoei de vertegenwoordigers zouden zijn? Deze vraag blijft open.

Jacques Boesmans

Jacques Boesmans, zoon van een procureur, werd te Luik geboren in 1604. We weten dat hij actief was in de jaren 1633 tot 1657. Op 3 september 1633 ondertekende hij met de ingenieur-wiskundige Jean Gallé – met wie hij door zijn huwelijk verwant was – een contract waardoor hij de rechten kocht voor de bouw van orgels met een transpositiesysteem, voor heel het Franse koninkrijk.⁽³⁶⁾ In 1657 sloot Boesmans een overeenkomst met de kanunniken van de collegiale O.L.V.-kerk te Namen. Nadien raakt men zijn spoor bijster.

André Séverin

André Séverin kan als de echte schepper van het Luikse orgel beschouwd

← *Luik, St.-Jacobskerk — orgelkas (1600, Floris Hocquet ?), foto vóór de restauratie*
 © IRPA-KIK, Brussel

worden.⁽³⁷⁾ Hij werd geboren te Maastricht kort vóór 1600, kwam heel jong nog naar Luik en vestigde er zich daar definitief. Hij zou zijn vak kunnen geleerd hebben bij Floris II Hocquet die inderdaad in 1617 te Maastricht was voor de bouw van zijn orgel in de Sint-Servaaskerk. In 1626 ondertekende Jean Gallé (cfr. supra) met Séverin een contract waarbij hij er zich toe verbond hem de bouw van orgelpositieven, regalen en spinetten te leren, evenals de constructie van een transposeerbaar klavier. Séverin verwierf er de rechten van voor heel het Land van Luik.

In 1629 werd Séverin Luiks burger. Zijn actieterrein beperkte zich tot de Maasvallei, tussen Luik en Maastricht, Venlo en Tongeren. In 1638 stond hij in voor de volledige restauratie van het orgel van de Sint-Denijskerk te Luik, wat hij nadien bij al de belangrijke instrumenten van de stad zou doen. In 1643 bouwde Séverin een orgel voor het klooster van de minderbroeders te Hoei. Dit zou het instrument kunnen zijn dat zich nu in Tavier bevindt, bij Anthisnes. De orgelkas en frontpijpen zijn origineel, evenals enkele registers.

Het belangrijkste werk van Séverin was de reconstructie in 1669 van het orgel in de abdijkerk van Sint-Jakob te Luik. Séverin overleed op 2 mei 1673 en werd begraven aan de voet van zijn meesterwerk. Zijn grafsteen bleef bewaard in de Sint-Jakobskerk, maar werd verplaatst naar de narthex.

Het orgel van de O.L.V.-basiliek van Maastricht (1650) bevat nog verscheidene registers van Séverin, maar zijn best bewaarde werk bevindt zich nu in de Sint-Maartenskerk van Cuijk, op 15 km van Nijmegen.⁽³⁸⁾ Dit instrument komt uit een Luiks klooster, misschien dat van de kruisheren. We moeten ook nog het orgel van Veldwezelt vermelden dat onlangs werd ontdekt.⁽³⁹⁾ Van Séverin zijn daar nog zeven op de tien registers bewaard samen met een deel van de mechaniek.

Séverin had meer dan één epigoon. De belangrijkste was Pasquier Limbourg. Hij bouwde in 1661 voor de annunciaden te Namen. Maar zijn belangrijkste werk was alleszins, drie jaar later, het nieuwe orgel van de cistercienerabdij van Val Saint-Lambert.⁽⁴⁰⁾ Dit is de dispositie, helemaal in de stijl van Séverin:

Klavier

4 octaven

Bourdon 16

Prestant 8

Bourdon 8

Octave 4

Flûte 4

Doublette ou Octave 2

Superoctave 2

Flageolet 1

Nazard 3

Sesquialter

Mixture

Cymbale

Cornet (vanaf do kruis 3)

Trompette 8

Voix humaine 8

Clairon 4

Tremblant

Tambour

Rossignol

Verscheidene registers van dit instrument zijn terug te vinden in het orgel van Zonhoven.

Na het overlijden van Séverin in 1673 kende Luik geen orgelbouwer met naam meer binnen zijn muren. Nadien zag Jean-François (= Jan II) Posselius (° Geel, 2 januari 1642) de kans om zich tijdelijk in de Maasstad te vestigen.⁽⁴¹⁾ In 1691 leverde hij een positief aan Renier Jénicot, organist van de collegiale Sint-Pauluskerk. Zes jaar later beëindigde hij een grondige restauratie van de orgel van de collegiale Sint-Denijskerk.⁽⁴²⁾ Misschien moeten we aan hem nog het orgel toeschrijven dat nu in Wasseiges staat en waarvan we de herkomst uit de Sint-Andreaskerk van de Teutoonse Orde in Luik, op het Marktplein, bewezen hebben.⁽⁴³⁾ Omdat de economische situatie van Luik niet schitterend was, ging Posselius zich kort daarop in Opheylissem vestigen.

Hoei

In Hoei waren de gebroeders Christian en Remy Ancion aan het werk. Zij behoorden tot een familie van plaatselijke notabelen die burgemeesters, schepenen en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders telde. In 1632 had Christian al een zekere bekendheid verworven, aangezien hij toen werd uitgenodigd om het orgel van de norbertijnerabdij van Averbode te keuren, na een restauratie door Jan Van Weert, een werk dat te wensen overliet. Hoewel het belang van het werk van de Ancion's evident is, heeft men slechts twee van hun realisaties als authentiek kunnen aanwijzen: het orgel van de Begijnhofkerk van Sint-Truiden uit 1648⁽⁴⁴⁾ en dat van de Sint-Leonarduskerk van Zoutleeuw uit 1662.⁽⁴⁵⁾ Hier volgt de samenstelling van het orgel in Sint-Truiden dat onlangs werd gerestaureerd:

© Wenceslaus Mertens

Sint-Truiden, begijnhofkerk — orgelkas
(Christan en Remy Ancion, 1662)

Klavier
45 toetsen (CDEFGA-c^{'''})

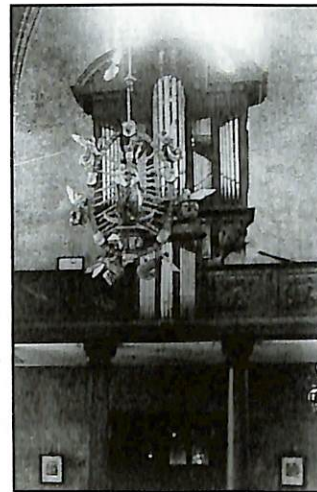
Bourdon 8
Prestant 4
Flûte 4
Doublette 2
Sifflet 1
Tierce 1 3/5
Larigot 1 1/3
Fourniture II
Cornet III (2^{2/3}, 2, 1^{3/5})
Voix humaine 8 b+d

Rosignol
Tambourin
Ventile
Tremblant

Het orgel van Zoutleeuw werd vernietigd omstreeks 1900. Maar verscheidene registers zijn nog terug te vinden in de instrumenten van naburige kerken.

Christian moet in 1665 of iets vroeger gestorven zijn, want vanaf dat jaar is er alleen nog sprake van Remy, o.a. te Maastricht voor de bouw van een orgel in de O.L.V.-basiliek. De aanwezigheid van deze bouwer in die stad doet vermoeden dat het orgel uit 1664 in de oude Waalse kerk van zijn hand zou zijn.⁽⁴⁶⁾ De orgelkas staat nog steeds in de huidige Nederlands Gereformeerde Kerk. Het instrument werd volledig vernieuwd door Thomas Weidman in 1743.

Wegens gelijkenissen met de orgelkas van Sint-Truiden schrijven wij het orgel van Herve (1672) ook toe aan Ancion, ook al betreft het een veel belangrijker instrument, met zijn twee en half klavieren met rugpositief.

© IRPA-KIK, Brussel

Zoutleeuw, St.-Leonarduskerk
— verdwenen orgelkas (Christian en Remy Ancion, 1662)

In 1676 bouwde Remy Ancion nog een klein orgel voor de Sint-Denijskerk te Hoei.⁽⁴⁷⁾ Dit is de samenstelling:

Klavier
48 toetsen (CD-c^{'''})

Bourdon 8
Prestant 4
Flûte (4)
Nazard (3)
Cornet IV
Trompette 8 b+d

Tremblant
Tambour
Rosignol

Remy Ancion stierf te Hoei op 9 februari 1680 in de parochie van Saint-Remy en werd er in de kerk begraven.

Andenne

In Andenne leefde in het begin van de 17de eeuw orgelmaker Pierre De Lathour. Wat over hem schriftelijk bewaard bleef, is niet vleiend. In 1640 leverde hij aan de Sint-Victorabdij te Hoei een orgel dat niet voldeed. De zaak gaf aanleiding tot bezwarende verklaringen door zijn collega André Séverin, alsook van organisten en zangmeesters.⁽⁴⁸⁾ Zijn vroomheid daarentegen was blijkbaar groter dan zijn bekwaamheid, want hij vroeg bij testament dat er voor zijn zielezaligheid 1400 missen zouden gelezen worden in diverse Naamse kloosters. Hij overleed op 2 mei 1682, 79 jaar oud en dankzij zijn vrijgevigheid kon hij begraven worden in de collegiale kerk van Andenne.

Vermelden we nog dat aan dezelfde De Lathour in 1660 de bouw van een tweeklaviersorgel voor het klooster van Waulsort werd toevertrouwd.⁽⁴⁹⁾

Namen

Heel waarschijnlijk waren de orgelbouwers Royer afkomstig uit Namen. Ter plaatse bleef er niets van hun werk bewaard. Misschien de orgelkas die nu in Wierde staat en die wellicht van de nabije abdij van Géronsart komt. Dit meubel, dat stilistisch met dat van Lede verwant is, zou uit de jaren 1640 kunnen

stammen. Het bevat nog verscheidene oorspronkelijke registers.⁽⁵⁰⁾

Onder het materiaal dat uit de 17de eeuw bewaard bleef moeten we nog enkele registers aanstippen van het anonieme orgel van Gerpennes – meer bepaald bourdons met gesoldeerde deksels – dat afkomstig is uit het dominicanenklooster van Namen en op dit ogenblik wordt gerestaureerd.⁽⁵¹⁾

Thuin

Thuin was een belangrijk centrum van orgelbouw. In 1688 vestigde zich daar Jean Lachapelle na zijn huwelijk met Marie-Jacqueline Tassier van Thuin. Het orgel van de bovenstad van Thuin zou een van zijn eerste werken kunnen zijn. Van het werk van Jean Lachapelle blijven er sporen bewaard in het orgel van de collegiale Sint-Vincentiuskerk van Zinnik (1711); ze werden trouwens geïnventariseerd.⁽⁵²⁾

Sébastien Lachapelle, zoon van Jean, nam het atelier van zijn vader over in 1722. Hij was actief tot even vóór 1750 en mocht de cisterciënzerabdijen uit het Naamse onder zijn klanten rekenen.

In 1826 werd het voormalige orgel van de priorij van Oignies te Aiseau, samen met verscheidene andere stukken van de meubilering, opgekocht door het kerkbestuur van de Sint-Kristoffelkerk te Charleroi. Dit instrument was in 1683 gebouwd door Pierre Malihoux.⁽⁵³⁾ De kas moet men vandaag als verloren beschouwen. Ze stond nog op haar plaats te Charleroi

in 1943, toen ze gefotografeerd werd. Blijkbaar werd ze weggedaan bij de vernieuwing van het gebouw in 1958.⁽⁵⁴⁾

Lessen

Gedurende twee generaties had Lessen in de 17de eeuw het orgelbouwatelier van Flameng binnen zijn muren. Adrien Flameng, die ook organist van de Sint-Pieterskerk was, bouwde in 1638 een positief met negen registers voor de Sint-Hermeskerk in Ronse.⁽⁵⁵⁾ Een van zijn zoons, Zacharie Flameng, geboren te

Lessen op 24 juli 1618⁽⁵⁶⁾, is belangrijker omdat een van zijn werken gedeeltelijk bewaard bleef. Hij bouwde inderdaad van 1559, datum van de ondertekening van het contract, tot 1664 – jaartal dat op de orgelkas prijkt – een achtvoetsorgel voor de Sint-Pieterskerk van Lessen. Hier volgt de oorspronkelijke samenstelling van dit instrument, waarvan de orgelkas die van de abdij van Cambron zou inspireren.⁽⁵⁷⁾

Bourdon 16
Prestant 8
Holpyp 8
Octave 4
Flûte 4
Octave 2
Flageolet 2
Quinte flûte (3)
Quintadène à cheminée (3)
Larigot (1^{1/3})
Cornet
Fourniture
Cymbale
Trompette 8
Cromorne 8
Clairon 4

Rossignol
Ventile

Deze samenstelling staat dicht bij de stijl van de Royers, met de systematische aanwezigheid van een principaalstem en een fluitregister voor elke toonhoogte. Het is ook quasi gelijk met het hoofdwerk van het Lannoy-orgel uit 1654 voor de Sint-Jakobskerk te Antwerpen. De klavieromvang van het orgel van Flameng is niet precies bekend.

De archieven vertellen ons dat dit orgel in 1820 werd verkocht aan het naburige dorp Ogy. Onze emotie was groot toen we het daar terugvonden: het jaartal 1664 op de orgelkas bevestigde onze ontdekking. Al heeft dit instrument een verbouwing ondergaan, toch bevat het nog verscheidene oorspronkelijke en slechts licht gewijzigde registers uit de 17de eeuw.⁽⁵⁸⁾

Bergen⁽⁵⁹⁾

In het midden van de 16de eeuw stond binnen de muren van Bergen het atelier van de zeer beroemde orgelbouwer Jean Crinon, die in Brussel (hofkapel en de

Charleroi, St.-Kristoffelbasiliek — thans verdwenen orgelkas uit de abdij van Oignies te Aiseaux (Pierre Malihoux, 1683)

collegiale Sint-Michiel-en-Sint-Goedelekerk), Leuven (collegiale Sint-Pieterskerk) en in Noord-Frankrijk werkzaam was. Tegen het einde van de 16de eeuw moeten we in Bergen Jean Mor(i)el vernoemen.⁽⁶⁰⁾ Hij bouwde omstreeks 1570 een orgel voor de Sint-Piatuskerk in Doornik en verplaatste in de jaren 1580 het orgel van de Sint-Niklaaskerk in Havré naar de Sint-Elisabethkerk in Bergen.

Ondanks het belang van de stad Bergen kennen we geen echte Bergense orgelbouwers in de loop van de 17de eeuw. Alleszins hebben de archieven nog niet al hun geheimen prijsgegeven.

We moeten wel vermelden dat in 1663 te Bergen Mathieu Leroy geboren werd, een befaamd orgelbouwer, maar hij bracht het grootste deel van zijn leven door te Rijsel waar hij in 1743 overleed. We weten niet bij wie hij zijn vak leerde. In 1693, in volle oorlog, leverde hij een belangrijk orgel aan de cisterciënzerabdij van Cambron bij Bergen.⁽⁶¹⁾

De 18de eeuw zal vruchtbaarder zijn voor de orgelbouw te Bergen, want dan maakt de stad de opkomst mee van Thiry, Tisseau, Lion, de Brau's en vooral de Ermel's.

Doornik

Drie prachtige orgelkassen getuigen nog van de rijkdom van het orgelpatrimonium van de stad Doornik in de 17de eeuw. Eerst is er het orgel van Calonne, dat uit de Sint-Piatuskerk van Doornik afkomstig is.⁽⁶²⁾ Oorspronkelijk zou deze orgelkas een orgel van Toussaint Lenglet bevat hebben, gebouwd in 1650. Misschien was ze al ontworpen voor het orgel van Jean Moriel uit 1570. Sommige versieringen (met bladeren omkranste hoofden) horen inderdaad thuis in een tweede fase

Calonne, St.-Eligiuskerk — Orgelkas uit de Sint-Piatuskerk te Doornik (Jean Moriel, 1570 en/of Toussaint Lenglet,

van de Renaissance.⁽⁶³⁾ Verder moeten we de kas van het orgel van Jean I Royer vermelden in de Sint-Niklaaskerk te Doornik, dat in 1650 of iets vroeger geschonken werd door Philippe-François de Croÿ, gouverneur van Doornik; zijn blazoensiert de top van de middentoren.⁽⁶⁴⁾ In Chapelle-lez-Herlaimont hebben we een derde Doornikse orgelkas uit de 17de eeuw ontdekt. Ze komt uit de Sint-Briciuskerk waarvoor ze in 1663 werd gemaakt. We kennen hier de orgelbouwer en de schrijnwerker-beeldhouwer: respectievelijk Nicolas Lenglet en Gilles Potier.⁽⁶⁵⁾

Bij deze drie orgelkassen hebben we een gemeenschappelijk en specifiek kenmerk kunnen noteren: de kroonlijst van de velden gaat in een rechte hoek omhoog aan weerszijden van de middentoren. Omdat we dit nergens anders hebben ontmoet, menen we daarin een Doorniks kenmerk te kunnen zien. Van deze drie instrumenten, die meer dan eens werden verbouwd, blijft er jammer genoeg niets van het klankmateriaal over, behalve enkele frontpijpen te Calonne.

We kennen de oorspronkelijke dispositie van deze instrumenten niet. Toch weten we dat Nicolas Lenglet in 1662 aan de kathedraal, die zeker sinds 1566 twee orgels bezat, voor het koordoksaal een orgel leverde met de volgende samenstelling:⁽⁶⁶⁾

Klavier (44 toetsen)
 Devanture 8
 Bourdon 8
 Octave 4
 Flûte à cheminée 2
 Doublette 2
 Larigot 1^{1/3}
 Cornet IV-V (vanaf cis')
 Fourniture IV
 Cymbale IV

Tremblant
 Ventil

Doornik, St.-Niklaaskerk — Orgelkas (Jean I Royer, ca. 1650)

Een detail dat het vermelden waard is: de bouwer liet de keuze tussen een front van tinnen pijpen, of een van loden pijpen bekleed met tin. 1662 moeten we dus als een scharnierdatum zien. Naast dit orgel bleef er het grote tweeklaviersorgel dat zich bij het grote portaal bevond en dat in 1615 was gerestaureerd door Crespin Du Bois.

Twee prestigieuze orgelbouwers domineren dus Doornik in de 17de eeuw: Jean I Royer die ook organist was van de Sint-Maartensabdij en in 1638 het orgel van de kathedraal repareerde en Nicolas Lenglet. Deze laatste zou vanaf de jaren 1670 in Gent en omstreken gaan werken, ongetwijfeld omdat de lokale markt verzadigd was.

Ten slotte moeten we nog een minder bekende figuur vermelden: Nicolas de Sersignies die in 1635 het orgel van de Magdalenakerk in Doornik vernieuwde.⁽⁶⁷⁾

Hertogdom Luxemburg

In het zuiden stonden er in de 17de eeuw slechts twee orgels, namelijk in de twee grote plaatselijke benedictijnerabdijen: Saint-Hubert-en-Ardenne in het hertogdom Luxemburg en Orval in het graafschap Chiny. In Saint-Hubert kreeg

de prachtige orgelkas die we er nog altijd bewonderen en die uit 1685 dateert – geboortjaar van Bach – een instrument van Antoine Le Picard, van Noyon in de Oise.⁽⁶⁸⁾ De oorspronkelijke samenstelling blijft onvindbaar, maar een beschrijving van het instrument (opgesteld rond 1840 in het vooruitzicht van een restauratie) zou er ons een idee moeten van geven: een dertigtal registers verdeeld over twee klavieren en een half.

In Luxemburg zelf moeten we de orgelkas van de Sint-Michielskerk vernoemen, die dateert uit 1662 en uit de voormalige kerk van de Recolletten (Knuedelkirche) komt. We kunnen een Waalse oorsprong van dit werk niet uitsluiten, gezien de allure van de orgelkas. In Troisvierges vinden we nog een orgelkas uit de 17de eeuw.⁽⁶⁹⁾

Saint-Hubert, St.-Hubertusbasiliek —
Orgelkas (Antoine Le Picard, 1685)

© Jean-Pierre Felix

Varia

We weten niet of jezuïet-orgelbouwer Willem Hermans (° 1601-† Rome 1683) orgels bouwde voor de colleges van Brussel en Wallonië. Wel weten we dat hij van 1632 tot 1645 aan het werk was voor de kerken van de jezuïetencolleges van Breda, Mechelen, Gent, Leuven en Ieper, voordat hij naar Italië vertrok.⁽⁷⁰⁾

Een Gentse orgelbouwer - Gregorius Van Haegen - kwam enkele keren in Wallonië werken, want hij bouwde in 1670⁽⁷¹⁾ te 's Gravenbrakel en tien jaar later voor de Sint-Jan-de-Doperkerk te Waver. Hiervan de volgende dispositie:⁽⁷²⁾

Klavier

48 toetsen (CD-c^{'''})

Bourdon 16
Prestant 8
Bourdon 8
Octave 4 b+d
Flûte 4
Superoctave 2
Sifflet 1
Nazard 2^{2/3} b+d
Tierce 1^{3/5} b+d
Cornet VI
Mixtur IV
Cymbale III
Trompette 8
Clairon 4

Tremblant
Tambour
Rossignol
Ventil

Opvallend is de gelijktijdige aanwezigheid, op hetzelfde klavier, van een *Sifflet 1* en een *Tierce*. Het huidige orgel bevat nog enkele registers die uit het orgel van Van Haegen zouden kunnen komen: *Bourdon 8*, *Flûte 4*, *Octave 4*, de rijen II, III en IV van de *Cornet*, alsook de schalbekers van de *Trompette*.

Waals Brabant mag trots zijn op het bezit van twee merkwaardige orgels uit de 17de eeuw, een gevolg van toevallige omstandigheden door de afschaffing van de kloosters door keizer Jozef II in de jaren 1780. Het zijn instrumenten die afkomstig zijn uit het naburige Leuven en omstreken.

Het eerste komt uit de augustijnerpriorij van Sint-Maartensdal te Leuven en bevindt zich nu in Longueville. Het moet beschouwd worden als een van de

laatste werken van Hans Goltfuss (1658 of iets vroeger), voltooid door Jan Bremser.⁽⁷³⁾ Het werd gerestaureerd in zijn oorspronkelijke dispositie, die hier volgt:⁽⁷⁴⁾

Klavier

47 toetsen (CDE-c^{'''})

Holpyp 8
Prestant 4
Fluyt 4
Octave 2
Superoctave 1
Quintfluyte (2^{2/3}) b+d
Scuyflet (1^{3/5})
Sexquialter II (b+d)
Cornet III d
Mixture II (1/2, 2/3)
Cymbale I (1/3)
Trompet 8 b+d

Tremblant
Nachtergael

Een uiterst zeldzaam feit: heel het pijpwerk is oorspronkelijk, behalve het tertschoor van de *Sexquialter* en de discant van de *Superoctave 1* die verdwenen zijn. De *Trompette* met nauwe mensuur is een oud gerecupereerd register.

Het toeval wil dat het tweede orgel van Leuvense oorsprong zich in de Sint-Maartenskerk van Grez (Grez-Doiceau) bevindt, op enkele kilometer van Longueville. Het komt van de augustijnerpriorij van Terbank in Heverlee en werd daarvoor in 1668 gebouwd door Jan Bremser.⁽⁷⁵⁾ Het werd sterk gewijzigd door Augustin Verhulst in 1873, heeft zijn rugpositief verloren, maar bezit nog zijn grote orgelkas en een aanzienlijk deel van zijn oorspronkelijk pijpwerk.

De aanwezigheid van Blasius Bremser – een Mechelaar van Duitse afkomst – te Philippeville in 1678 moet als uitzonderlijk beschouwd worden. Hij bouwde er een orgel met 11 registers voor de parochiekerk en een ander voor het zustersklooster.⁽⁷⁶⁾ De bouwer stierf op 26 augustus 1679 en zijn helper maakte het werk af.

Besluit

Op het gebied van de zeventiende-eeuwse orgelbouw stond Brussel onder de invloed van de stijl die Matthys Langhedul had ingevoerd en die door zijn

epigonen Royer, Macquet, en later Lannoy en Noelmans werd voortgezet. Die stijl bleef een grote eenheid vertonen en stagneerde tot het einde van die eeuw, wat verband hield met de economische en culturele aftakeling van de Zuidelijke Nederlanden.

Te Luik was de 17de eeuw ook een belangrijke tijd, want in de Sint-Jacobskerk werd het laatste monumentaal werk van de school van 's Hertogenbosch gebouwd. Dadelijk daarna ontstond met de figuur van André Séverin een typisch Luiks orgel. In de schaduw van Séverin werkten te Hoei de gebroeders Ancion.

In Doornik waren Jean Royer en Nicolas Lenglet gevestigd, in Lessen de Flameng's. Het is logisch dat zij bij voorkeur op Frankrijk waren gericht, of wat Doornik betreft, op Gent.

In het hertogdom Luxemburg wendde de abdij van Saint-Hubert zich in 1685 natuurlijk naar Noyon in Frankrijk, in de persoon van Antoine le Picard. De abdij had immers geen enkel contact met het noorden en op dat ogenblik was er geen befaamde orgelbouwer meer te vinden in Luik.

Op het praktische vlak hebben de opmaak van inventarissen én langdurig en eentonig opzoekingswerk in archieven het ons mogelijk gemaakt, in een historisch kader dat hopelijk coherent is, een beeld te schetsen van de zeventiende-eeuwse instrumenten, of ze nu verdwenen zijn maar goed gedocumenteerd, of gedeeltelijk bewaard. Wat deze laatste betreft moeten er nog technische studies gebeuren: bijvoorbeeld vergelijkende analyses van mensuren, toonhoogten en stemmingen. Dit nieuw onderzoek lijkt ons van kapitaal belang om te voorkomen dat men zich overhaastig in restauraties zou storten. Het overlevende materiaal uit de 17de eeuw is inderdaad te zeldzaam, te belangrijk, vaak van een uitstekende kwaliteit: het verbergt nog vele geheimen. Bovendien zit dit klankmateriaal dikwijls besloten in recentere gehelen en moet men dus geval per geval te werk gaan.

* *Het eerste deel van deze bijdrage verscheen in de XXIVe jaargang, nummer 4, december 2001, blz. 194-210.*

EINDNOTEN

- ⁽³⁰⁾ J.-P. FÉLIX, *Rapport historique sur l'orgue de la collégiale St-Denis à Liège*, Brussel, 1978, 120 p.
- ⁽³¹⁾ ID., *L'orgue de Flémalle-Haute (1598) provient de l'ancienne église St-Adalbert à Liège*, in: *Le Vieux Liège*, XIV, 2000, nr 3 (nr 290), p. 71-82.
- ⁽³²⁾ R. FORGEUR, *Le grand orgue de l'église St-Jacques à Liège*, in: *L'Organiste*, VII, 1975, nr 4, p. 2-20.
- ⁽³³⁾ J.-P. FÉLIX EN J. WOLTÈCHE, *L'orgue de l'ancienne église St-Antoine à Liège (1624)*, [Rapport historique et technique dressé à la demande de l'Echevinat de la Culture et du Tourisme de la Ville de Liège], Luik, 1994, 109 p.
- ⁽³⁴⁾ R. FORGEUR, *Notice historique sur l'orgue de la collégiale Ste-Croix (1609)*, in: *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois*, LXXXVII, 1977, p. 155-175.
- ⁽³⁵⁾ B. FOCCROULE, *Le Liber Fratrum Cruciferorum Leodiensium (1617) contiendrait-il les premiers Récits de Cornet et Basses de Trompette*, in: *The Organ Yearbook*, XVII, 1986, p. 22-48.
- ⁽³⁶⁾ D. VAN DE CASTEELE, *La transposition du clavier par Jean Gallé 1626-1633*, in: *Messenger des sciences historiques de Belgique*, LXIV, 1890, 3e livr., p. 308-318. - P. HANQUET, *Documents oubliés concernant Jean Gallé, André Séverin et autres*, in: *Le Vieux Liège*, 1954, nr. 107, p. 414-417. - J. DE BIE, *Klavierstemmingen in de Nederlanden ten tijde van A. Van den Kerckhoven*, in: A. ZOUTENDIJK (ED.), *Abraham Van den Kerckhoven (ca 1618-1701) een meester van groot gheacht*, (Stichting Orgelhistorische Studies), Vlaardingen, 2001, p. 73-96.
- ⁽³⁷⁾ J.-P. FÉLIX, *Séverin*, in: M. HAINE EN N. MEEÛS, *Dictionnaire des facteurs d'instruments de musique en Wallonie et à Bruxelles du 9e siècle à nos jours*, Brussel-Luik, 1986, p. 378.
- ⁽³⁸⁾ C. BARTEN, G. HENDRIKS EN J. KERSKES, *Nationaal Monument - Kerkorgel St. Martinus Cuijk*, Cuijk, 1994. - J. BOOGAERTS, *Het orgel in de R.-K. Parochiekerk van de H. Martinus te Cuijk*, in: *Het Orgel*, XVII, 1993, nr 12, p. 415-425. - B. WINSEMIUS, *Impressie van het orgel in de St. Martinuskerk te Cuijk*, in: *Het Orgel*, XIX, 1995, nr 6, p. 219-221.
- ⁽³⁹⁾ R. VAN DIJK, *Orgelbouwnieuws - Veldwezelt, St-Lambertuskerk*, in: *De Orgelkrant*, III, 1998, nr 6, p. 5-6.
- ⁽⁴⁰⁾ J. YERNAUX, *Orgues et organistes du pays mosan*, in: *Bulletin de la Société des Bibliophiles liégeois*, XIV, 1937, p. 69.
- ⁽⁴¹⁾ J.-P. FÉLIX, *Posselius*, in: M. HAINE EN N. MEEÛS, *Dictionnaire des facteurs d'instruments de musique en Wallonie et à Bruxelles du 9e siècle à nos jours*, Brussel-Luik, 1986, p. 333-334. - M. LEMMENS, *Geschiedenis van het Niehoff-orgel in de Sint-Quintinuskerk, thans kathedraal, te Hasselt (I)*, in: *Orgelkunst*, XXIV, 2001, nr 1, p. 2-26 (9-10).
- ⁽⁴²⁾ Zie noot 30.
- ⁽⁴³⁾ J.-P. FÉLIX, *L'orgue de Wasseiges provenant de l'église teutonique St-André à Liège*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'Organologie*, Brussel, 1995, dl. VII, p. 75-90.
- ⁽⁴⁴⁾ G. LONCKE, *Christian Ancion, facteur d'orgues de Huy, construisit l'orgue du Béguinage de Sint-Truiden*, in: *L'Organiste*, XIX, 1987, nr 1, p. 38-40. - P. DECOURCELLE, *L'orgue de Christian Ancion au Béguinage de Saint-Trond (1644-1646)*, in: *L'Organiste*, XXVIII, 1996, nr 3, p. 115-120. - L. BASTIAENS, *Het Ancion-orgel (1644) van de Begijnhofkerk te Sint-Truiden*, in: *Orgelkunst*, XXI, 1998, nr 2, p. 74-79.
- ⁽⁴⁵⁾ A. FAUCONNIER EN P. ROOSE, *Het historisch Orgel in Vlaanderen*, dl. IIB: *Provincie Brabant - Arrondissement Leuven*, (Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur / Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg), Brussel, 1977, p. 608-613.

- ⁽⁴⁶⁾ J.K. SMELIK, *Nederlands gereformeerde kerk van Maastricht*, [s.l.], 1977.
- ⁽⁴⁷⁾ E. DE VOS, *Organiers et orgues à Huy (II)*, in: *L'Organiste*, I, 1969, nr 2, p. 1-7.
- ⁽⁴⁸⁾ J.-P. FÉLIX, *Un procès à propos d'un orgue du facteur Pierre De Lathour, d'Andenne, pour le couvent de Saint-Victor à Huy (1646/48)*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'Organologie*, Brussel, 1984, dl. IV, p. 175-188.
- ⁽⁴⁹⁾ J. YERNAUX, *Orgues et organistes du pays mosan*, in: *Bulletin de la Société des Bibliophiles liégeois*, XIV, 1937, p. 85.
- ⁽⁵⁰⁾ J.-P. FÉLIX EN P. KAMP, *L'orgue de Wierde*, [ter perse].
- ⁽⁵¹⁾ J.-P. FÉLIX EN R. SERVAIS, *Cahier des charges pour la restauration de l'orgue de l'église Sts-Michel et Rolende à Gerpinnes*, [s.l.], 1997.
- ⁽⁵²⁾ J.-P. FÉLIX, *Les facteurs d'orgues Lachapelle, de Thuin*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'Organologie*, Brussel, 1999, dl. IX, p. 4-78.
- ⁽⁵³⁾ ABBÉ TOUSSAINT, *Histoire du monastère d'Oignies*, [s.l.], 1880. - J. FICHEFET, *Histoire du prieuré, de l'église St-Nicolas et du béguinage d'Oignies*, Aiseau, 1977, p. 24.
- ⁽⁵⁴⁾ IRPA-KIK, Brussel, nr 35.741. Deze foto toont een orgelfront dat in zijn structuur duidelijk sporen van wijzigingen vertoont.
- ⁽⁵⁵⁾ A. CAMBIER, *Het XVIe eeuwse orgel der St-Hermeskerk te Ronse*, in: *De Schalmei*, I, 1946, nr 4, p. 23.
- ⁽⁵⁶⁾ L. JOUS, *La famille de Zacharie Flameng, facteur d'orgues à Lessines au XVIIe siècle*, in: *Bulletin du Cercle d'Histoire et d'Archéologie d'Ath et de la Région & Musée athois*, XII, 1978, 3, nr 61, p.310-313.
- ⁽⁵⁷⁾ En niet uit Kamerrijk, zoals wij eerder aangaven, op basis van een foute lezing.
- ⁽⁵⁸⁾ J.-P. FÉLIX, *Histoire des orgues de l'église Saint-Pierre à Lessines (XVe-XXe s.)*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'Organologie*, Brussel, 19952, dl. I, p. 4-40.
- ⁽⁵⁹⁾ L. DEVILLERS, *La Musique à Mons*, Bergen, 1879. - G. HUYBENS, *Het oude orgel in de Sint-Pieterskerk te Leuven*, in: *Arca Lovaniensis*, 1974, nr 3, p. 347-367.
- ⁽⁶⁰⁾ L. DEVILLERS, *Morel (Jean)*, in: *Biographie Nationale*, [s.l.], 1899, dl. XV, kol.250-251.
- ⁽⁶¹⁾ J.-P. FÉLIX, *L'ancien orgue de l'abbaye de Cambron à la collégiale Ste-Waudru à Mons*, Brussel, 1986, 170 p.
- ⁽⁶²⁾ R. SERVAIS, *Orgues de Wallonie, coll. Inventaires thématiques*, (Ministère de la Région wallonne, Direction générale de l'Aménagement et du Territoire, du Logement et du Patrimoine. Division du Patrimoine), Jambes, 1997-1999, vol. 8, dl. 12, p. 26-27.
- ⁽⁶³⁾ J.-P. FÉLIX EN R. SERVAIS, *L'orgue de Calonne provient de l'église St-Piat à Tournai*, [ter perse].
- ⁽⁶⁴⁾ J.-P. FÉLIX, *L'orgue de l'église St-Nicolas à Tournai*, in: *L'Organiste*, XXV, 1993, nr 2, p. 83-107.
- ⁽⁶⁵⁾ ID., *Histoire des orgues de l'église St-Brice à Tournai*, in: *L'Organiste*, IV, 1972, nr 4, p. 2-10. - ID., *A Chapelle-lez-Herlaimont: un buffet d'orgue de 1663 provenant de l'église St-Brice à Tournai*, in: *L'Organiste*, VI, 1974, nr. 1, p. 2-5.
- ⁽⁶⁶⁾ J.-P. FÉLIX EN R. SERVAIS, *Les orgues de la Cathédrale de Tournai*, (Tournai - Art et Histoire. Nr. 5), Doornik-Louvain-la-Neuve, 1991.
- ⁽⁶⁷⁾ A. DE LA GRANGE EN L. CLOQUET, *Etudes sur l'Art à Tournai et sur les anciens artistes de cette ville*, in: *Mémoires de la Société Historique et Littéraire de Tournai*, XX, 1887. - Zie vooral p. 252-282.
- ⁽⁶⁸⁾ F. VAN DER MUIJER, *Het orgel in de Nederlanden*, Brussel, 1931, p. 130-131, 168-170 en 183. - J.-P. FÉLIX EN J. LEJEUNE, *Le buffet d'orgue*, in: *L'ancienne église abbatiale de Saint-Hubert*, (Etudes et Documents - Monuments et Sites.

Nr. 7), (*Ministère de la Région wallonne, Direction générale de l'Aménagement du Territoire, du Logement et du Patrimoine / Division du Patrimoine*), Namen, 1999, p. 150-153.

⁽⁶⁹⁾ N. THILL, *Orgeln und Orgelbau in Luxemburg*, Larochette, 1993.

⁽⁷⁰⁾ A.M. FLUSCHE, *Willem Hermans, Organ Builder of the Society of Jesus*, in: *The Organ Yearbook*, XII, 1981, p. 5-30.

⁽⁷¹⁾ G. POTVLIËGHE, in: F. PEETERS EN M.A. VENTE, *De Orgelkunst in de Nederlanden van de 16e tot de 18e eeuw*, Antwerpen, 1971¹ en Amerongen, 1984², p. 186.

⁽⁷²⁾ J.-P. FÉLIX, *L'ancien orgue Grégoire Van Hagen de l'église St-Jean-Baptiste*, in: *Wavriensia*, XXXVIII, 1989, nr 1, p. 1-9.

⁽⁷³⁾ Inderdaad, de meubelinventaris die opgemaakt werd toen het klooster door Jozef II in 1784 gesloten werd, vermeldt "une orgue par Golphus". Men is geneigd aan deze uitspraak geloof te hechten; zij kan niet zo maar uit de lucht gegrepen zijn, temeer omdat zij meer dan een eeuw na de bouw van het instrument gemaakt werd. Aanvankelijk dachten wij aan Peter Goltfuss (° omstreeks 1646 - +1697). Maar het moet hier gaan om zijn vader Hans (° begin 17de eeuw - +1658) en betreft hier vrijwel zeker een van zijn laatste werken. En zo de metingen van het orgel van Longueville en dat van Grez overeenstemmen - dat met zekerheid aan Jan Bremser kan worden toegeschreven - dan hoeft dat niet te verbazen, omdat Bremser gedurende enige tijd bij Hans Goltfuss in de leer is geweest; het is dan ook normaal dat Bremser een aantal constructie-eigenaardigheden van zijn leermeester heeft overgenomen. Men zou kunnen veronderstellen dat het orgel van Longueville bij Hans Goltfuss besteld werd, maar door Bremser gerealiseerd werd omdat zijn leermeester kort na de bestelling overleden was. Besluit: het orgel van Longueville is aan Hans Goltfuss en aan Bremser toe te schrijven.

⁽⁷⁴⁾ B. COUVREUR, J.-P. FÉLIX EN R. SERVAIS, *L'orgue historique de Longueville*, Chaumont-Gistoux, 1999, 60 p.

⁽⁷⁵⁾ J.-P. FÉLIX, *Du nouveau à propos de l'orgue de Grez (1668)*, in: *L'Organiste*, XII, 1980, nr 2, p. 47-51.

⁽⁷⁶⁾ E. VAN AUTENBOER, *Jan en Blasius Bremser, orgelbouwers te Mechelen in de XVIIde eeuw*, in: *De Praestant*, XII, 1963, nr 2, p. 39-45.

SUMMARY

In the 17th century Wallonia had several centres of organ building. The main ones were Liège - at the time a principality - Huy and Tournai. In Liège André Séverin created a very specific type of organ. This style was borrowed by the Ancions from Huy. In Tournai the Royers and the Lenglets were the main organ builders. All these workshops produced very high quality instruments. The rare sound material that has survived deserves our full attention as well as a prudent approach to restoration.

KAMIEL D'HOOGHE

Kathedraalorgels in Antwerpen en Brussel Het Metzler- (1993) en het Grenzingorgel (2000)

Tijdens het voorbije decennium zijn naar aanleiding van de feestelijkheden rond de verkiezing van Antwerpen (1993) en Brussel (2000) tot Culturele Hoofdstad van Europa, de kathedralen in deze steden op voortreffelijke wijze gerestaureerd.

Als bekroning ervan werden nieuwe grote orgels gebouwd door de Zwitserse orgelfirma Metzler in Antwerpen en de Spaanse orgelbouwer Grenzing in Brussel. Deze instrumenten genieten ruime bekendheid. Vele befaamde organisten concernerden er.

Enkele algemene indrukken toetsen het concept en de uitvoering van het Metzlerorgel aan een meer uitgebreide benadering van het recent gebouwd Grenzingorgel.

In de coda volgen nog enkele overwegingen over de afwezigheid van de Vlaamse (Belgische) orgelbouw in onze kathedralen.

HET METZLERORGEL IN DE KATHEDRAAL VAN ANTWERPEN

Op de colofon van deze jubeljaargang van *Orgelkunst* prijkt de vakkundig verzorgde, mooie en herkenbare houtskooltekening met het vooraanzicht van het Metzlerorgel van de kathedraal van Antwerpen, getekend door de Brugse kunstenaar Renaat Bosschaert. Omdat in dit orgel de doelstellingen van de *Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst* en van vele organisten en orgelkenners herkenbaar zijn, koos de redactie voor het opsmukken van de feestelijke 25ste jaargang van *Orgelkunst* een poëtische evocatie van dit Metzlerorgel. Zeven jaar vóór Brussel was het nieuwe transeptorgel van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen klaar gekomen. Hier ging men uit van een weloverwogen optie, waarbij Stanislas Deriemaeker en Koos van de Linde als adviseurs optraden.

Een verregaande heroriëntatie op historische orgels en de vertolking van het orgeloeuvre van J.S. Bach stonden voorop. Men opteerde hier voor een Frans-Duits orgeltype waarbij het Silbermannorgel in de Dom van Freiberg, Zuid-Duitse orgels en instrumenten uit de Elzas als referentiepunten kunnen worden aangeduid.

Een uitermate verzorgd, goed functionerend en stijlvol orgel is neergezet. Enkel het pedaal mist wat helderheid om de polyfonie op optimale wijze tot klinken te brengen. De dubbelkorige prestant 8' van het hoofdwerk in de diskant maakt duidelijk lijnenspel in de tenor- en basligging moeilijker.

Het orgel is uitgegroeid tot een organisch geheel waarvan het meubel, het pijpwerk, het windwerk, de tractuur, de dispositie, de intonatie en de stemming op een harmonische wijze in elkaar schuiven, zowel bij het gebruik van één enkel register als bij de samensmelting van meerdere registers tot grootse plena.

Dispositie van het Metzlerorgel in de kathedraal te Antwerpen

Hoofdwerk (II)

Praestant 16' C-dis³ in front
 Principal 8' vanaf fis^o dubbel
 Hohlflöte 8' C-H hout
 Octave 4' vanaf c^o dubbel
 Spitzflöte 4'
 Quintflöte 2^{2/3}
 Superoktave 2'
 Tertz 1^{3/5}
 Mixtur major IV-V
 Mixtur minor IV-V
 Cornet V vanaf c¹
 Trompet 16' C-F halve bekerlengte
 Trompette 8'
 Clairon 4'

Rugpositief (I)

Rohrflöte 8' C-A hout
 Praestant 4' C-g² in front, vanaf c^o dubbel
 Rohrflöte 4'
 Nasard 2^{2/3}
 Doublette 2'
 Tertz 1^{3/5}
 Larigot 1^{1/3}
 Zimbel IV
 Cromorne 8'
 Tremulant

Bovenwerk (III)

Bourdon 16' C-dis^o hout
 Praestant 8' C-cis² in front, ab e^o in front
 Gedackt 8' C-dis^o hout
 Quintade 8'
 Principal 4'
 Nachthorn 4'
 Nasard 2^{2/3}
 Octave 2'
 Waldflöte 2'
 Tertz 1^{3/5}
 Scharf VI
 Trompete 8'
 Vox humana 8'
 Tremulant

Pedaal

Principal 16' C-dis^o transmissie HW
 Subbas 16' hout
 Octavbass 8' C-H transmissie HW
 Octave 4'
 Rauschpfeife V
 Bombarde 16'
 Trompete 16' transmissie HW
 Trompete 8'
 Clairon 4'

Manuaaltesituur: C-f³
 Pedaaltesituur: C-f¹
 Stemming: Werckmeister I

koppels: RP/HW – BW/HW – RP/Ped – HW/ped – BW/ped

HET GRENZINGORGEL IN DE KATHEDRAAL TE BRUSSEL

Voor de orgeldeskundige begeleiding te Brussel stonden de volgende vier organisten in: Stanislas Deriemaeker, Jean Ferrard, Bernard Focroulle en Jozef Sluys. Daarnaast werden nog her en der adviezen verleend.

Een origineel nieuw orgel werd ontworpen, met referenties naar diverse orgelstijlen en met een eigentijdse vormgeving.

Twee voorwaarden stonden voorop:

- de westermuur vrij laten (eis van Monumentenzorg),
- een optimale klankspreiding bereiken.

Na allerlei testen werd gekozen voor een hoog opgehangen reuze-zwaluwnestorgel ter hoogte van het triforium in de middenbeuk.

Het orgel wordt bereikt via een kleine trap, een smal triforium en een wandelingetje op het dak tussen de midden- en buitenbeuk.

De bouw van dit orgel werd toegewezen aan de orgelbouwer Gerhard Grenzing, van Duitse origine, woonachtig in El Papiol (Barcelona). De architect is Simon Platt, van Engelse origine, eveneens woonachtig te Barcelona.

Het imponerende orgelmeubel – met daarin 63 registers en 4300 pijpen – is over een indrukwekkende hoogte van tien meter en een breedteopstelling tussen vier pilaren, opgehangen met een stalen constructie aan de noordermuur van de middenbeuk.

In het midden bovenaan troont het *hoofdwerk*, steunend op het *solowerk* met in het front de opvallende, horizontaal liggende, Spaanse trompetpijpen. Op de lagere étage bevindt zich de speeltafel. De hierrond geplaatste orgelgaanderij heeft vooraan een loos front(je) met een drietal erg dunne pijpenbundels.

Een grote druiper is onder de orgelgaanderij aangedrukt. Deze herbergt vooraan het *positief* en achteraan het *zwelwerk*.

De uit twee verdiepingen bestaande pedaaltorens zijn los van de grote orgelkast opgehangen. Dunne, bijna onzichtbare draden zorgen voor de nodige verbindingen van het regeerwerk met het regeercentrum, de speeltafel.

Door de uiterst ondiepe orgelkast (althans bovenaan) staat men voor een compact gebouwd orgel waarbij het wenselijk is het onderhoud en het stemmen toe te vertrouwen aan een soepele, wendbare persoon.

Vanaf de speeltafel hoort de organist tamelijk goed de twee werken boven hem, de twee werken onder hem en de twee onafhankelijk opgestelde pedaaltorens, zijdelings een eind weg van de speeltafel.

Toch is het moeilijk de klankverhoudingen correct af te wegen, zeker bij de vertolking van polyfone muziek op verschillende "werken", zoals contrapuntische

koraalbewerkingen met solostem en trio's. Om te komen tot goede klankstructuren en verhoudingen is een meeluisterend oor op het gelijkvloers aan te bevelen.

De vormgeving van het orgelmeubel lijkt aansluiting te zoeken bij de *art deco* stijl.

De pijpenvelden zijn boven afgedekt met steeds weerkerende sjablonen van uitgezaagde modules, zonder enig houtsnijwerk. Hierbij is de repetitieve schematische ornamentiek gebaseerd op erg simpele patronen. Het kleine loze orgelfront in de balustrade komt over als een minder geslaagde echo van de andere "werken".

Van de gehele orgelkast zijn de panelen en gemodelleerde afgeronde vormen zorgzaam afgewerkt en bijgekleurd.

De speeltraktuur, voor elk klavier afzonderlijk zuiver mechanisch, heeft een tamelijk lichte aanslag; ook met gekoppelde klavieren zijn er geen noemenswaardige problemen. Voor een dergelijk groot, complex opgehangen instrument is dit een merkwaardig resultaat dat getuigt van veel voorstudie, ervaring en technisch inzicht. De koppeling van het zwelwerk aan het hoofdwerk kan elektrisch gebeuren. Verder is er ook een elektrische super- en subkoppel. De registratuur en de Setzer-combinaties worden digitaal gestuurd en kunnen een totaal van 5120 verschillende registraties opslaan. Dit biedt een groot comfort aan concorderende organisten. Door dit alles is de gehele moderne – hoofdzakelijk mechanische – constructie ver weg gegroeid van een traditionele, eenvoudig functionerende mechanische tractuur.

Vier keilbalgen zorgen via grote windkanalen – met ingebouwde schokbrekers – voor de de windvoorziening. Is de vrij starre toonvorming hiervan mede het gevolg?

De intonatie van het volledige pijpwerk is erg open en extrovert maar komt nogal ruw, grof en koud over. Deze werkwijze is op consequente wijze toegepast bij alle registerfamilies. Heeft het seriematig vervaardigd harder pijpenmateriaal, met minder soepele bewerkingsmogelijkheden, een meer verfijnde intonatie bemoeilijkt?

De dispositie duidt op vele invloeden, smaken en stijlen.

- Het positief en het hoofdwerk sluiten aan bij de Duitse barokstijl en hebben daarnaast een paar Frans getinte registers met op het positief de *Jeu de Tierce*, *Larigot* en *Cromorne* en op het hoofdwerk een paar romantische kleuren.

- Het zwelwerk verwijst helemaal naar het Franse symfonische orgel, maar dan zonder *Bombarde 16'*, ongetwijfeld wegens plaatsgebrek. Om dezelfde reden is de *Gambe 8'* enkel vanaf F uitgebouwd. Het valt op dat er nog een

tweede strijker 8' is gedisponeerd – een zachter klinkende *Salicional* 8' – die moet kunnen samenklinken met de *Voix Céleste*.

Toch klinkt de muziek van César Franck hier eerder koud en weinig aangenaam, dit is onder meer te wijten aan een gebrek aan rondheid en grondtonigheid van de *Jeux de Fonds*.

- In het solowerk overheerst een batterij Spaanse chamade-trompetten, aangevuld met enkele soloregisters waaronder een Franse *Douçaine* en een Italiaanse *voce umana*.

- De dispositie en de klankgeving van het pedaal zijn tamelijk problematisch omwille van de vermenging van stijlen, mensuren en de vele extenties.

Vier tongwerkspelen zijn te herleiden tot twee, met elk een uitbreiding van één octaaf.

De *Contre-Posaune* 32' – met een minder fraai klinkende onderste octaaf – is een uitbreiding van de *Posaune* 16' en de *Clairon* 4' van de *Trompet* 8'.

Zes grondstemmen zijn te herleiden tot drie: de *Subbasse* 16' is een uitbreiding van *Basse* 8'; de *Flûte* 8' een extentie van *Principal* 16', de *Grosse Quinte* 10^{2/3'} en *Gros Nazard* 5^{1/3'} zijn eveneens één register, met toevoeging van een octaaf. Hierbij worden de fluiten ook als principalen benoemd en vice versa.

De uitgebreide extentiepraktijk en de begripsverschuivingen tussen fluiten en principalen lijken weggelopen uit de elektrische orgels van het interbellum.

Dit heeft ook als gevolg dat een mooie polyfoon zingende 8' hier moeilijk te vinden is. Een passend manuaalregister, met *tirasse* overgebracht, kan dit euvel verhelpen.

Door de koppeling van verschillende werken in verschillende stijlen ontstaat een eerder hybride klankmassa die goed, boeiend tot indrukwekkend kan klinken in improvisaties en in de vertolking van hedendaagse orgelliteratuur. Dit werd trouwens door Bernard Focroulle tijdens een der openingsconcerten op zeer overtuigende wijze gedemonstreerd in de briljante vertolking van de *Fanfares* van Philippe Boesmans.

Zijn we hiermee aanbeland bij het concept (50 jaar geleden) van een zogenaamd universeel orgeltype, naderhand aanzien als compromisorgel?

Dit blijkt niet de bedoeling te zijn. Men is ongetwijfeld uitgegaan van een veelzijdig, modern, origineel concept met polystilistische accenten, goed bruikbaar in een veelzijdig orgelrepertoire.

Zou men kunnen voorop stellen dat hier een *Europees* orgel in postmoderne stijl is gebouwd?

Menig organist weet op dit Grenzingorgel een goed barokplenum te creëren, meestal de grondstemmen 16' van het hoofdwerk vervangend door de Bourdon 16' van het positief. Met talloze registercombinaties zijn boeiende klankstructuren te vormen. De orgelliteratuur van Bach en tijdgenoten, evenals de Franse, Italiaanse en Spaanse barokmuziek kan hier tot haar recht komen.

De stemming is gelijkzwevend, ook voor de barok georiënteerde klavieren, daardoor schetteren de kwinten in de 18de -eeuwse orgelmuziek nogal hard en hebben de modulaties en dissonanten een gereduceerde spankracht.

Daarenboven ontstaan bij het koppelen van "werken" met een hoogteverschil van 10 meter, risico's voor goede klankversmelting en correcte stemming. In de zomer is dit laatste probleem uitvergroot door de volle zon vanuit het zuiden en in de winter door het overdreven opwarmen van deze grote ruimte.

Het lijkt wel een orgel dat moet voldoen aan de desiderata en de praktische standpunten van vele organisten, binnen en buiten de selectiegroep. De combinatie van erg uiteenlopende stijlen leidt, vooral bij gebruik van vele registers, tot vervaging van de afzonderlijke stijlen. Met gekoppelde klavieren verkrijgt men de sonoriteit van een soort orgelreus.

Samenvattend kan worden gesteld dat het Grenzingorgel een hoogstandje is van groot technisch vernuft en ingenieurswerk.

Een zelfde concentratie en energie zijn niet ingezet om een waardevol, evenwichtig muziekinstrument te maken, gestoeld op de hoogste ambachtelijke en muzikale criteria.

Dispositie van het Grenzingorgel in de kathedraal te Brussel

Positief (I)

Bourdon 16'
Montre 8'
Bourdon 8'
Quitadène 8'
Prestant 4'
Flûte à cheminée 4'
Nazard 2^{2/3}'
Doublette 2'
Tierce 1^{3/5}'
Larigot 1^{1/3}'
Mixture V-VI
Trompette 8'
Cromorne 8'
Tremblant

Hoofdwerk (II)

Montre 16'
Montre 8'
Flûte harmonique 8'
Bourdon à cheminée 8'
Viole de gambe 8'
Prestant 4'
Flûte conique 4'
Quinte 2^{2/3}'
Doublette 2'
Mixture IV
Cymbale III-IV
Trompette 16'
Trompette 8'
Hautbois 8'

Zwelwerk (III)

Salicional 8'
Gambe 8' (vanaf F)
Voix céleste (vanaf c) 8'
Cor de nuit 8'
Prestant 4'
Flûte octaviante 4'
Nazard 2^{2/3}'
Quarte 2'
Sifflet 1'
Plein-Jeu IV-V
Tiercelette III
Basson 16'
Trompette harmonique 8'
Tremblant

Solo IV

Bourdon 8'
Viola 8'
Voce umana 8' (vanaf c)
Prestant 4'
Flageolet 2'
Larigot 1^{1/3}'
Cornet V (vanaf f)
Trompeta Batalla 8'
Bajoncillo B 4'
Trompeta Magna D 16' (vijf laagste pijpen op halve bekerlengte)
Voix humaine 8'
Douçaine 8'
Tremblant

Pédale

Principal 16'
Soubasse 16' (uitbreiding van Basse 8')
Grosse Quinte 10^{2/3}' (uitbreiding van Gros Nazard 5^{1/3})
Flûte 8' (uitbreiding van Principal 16')
Basse 8'
Gros Nazard 5^{1/3}'
Prestant 4'
Fourniture V
Contre-Posaune 32' (uitbreiding van Posaune 16')
Posaune 16'
Trompette 8'
Clairon 4' (uitbreiding van Trompette 8')

Tessituur manualen: C-a³; pedaal: C-g

Koppelingen:

mechanisch: I/II, IV/II, I/P, IV/P, III/II met c en ciskant, (elektrische koppel naar keuze);
elektrisch: III/I, superoctaafkoppel III/P, suboctaafkoppel III/P

ENKELE OVERWEGINGEN

De Vlaamse (Belgische) orgelbouwers zijn bij de bouw van de kathedraalorgels te Antwerpen en te Brussel afwezig gebleven. Dit is een echo van de door Klais gebouwde orgels in de kathedralen van Brugge en Gent.

Twee derden van onze kathedraalorgels zijn aldus gebouwd door buitenlandse orgelfirma's. Ook in andere belangrijke kerken, abdijen en grote centra wordt deze trend bevestigd.

Een drietal vragen kan worden gesteld.

- Ligt de oorzaak bij onze orgelbouwers? Zijn zij niet in staat tot het realiseren van een boeiend en omvangrijk project?

Indien dit zo is, dan komen zij waarschijnlijk ook tekort bij de restauratie, transformatie of nieuwbouw van belangrijke orgels in vele andere kerken.

In tegenspraak hiermee kan worden aangetoond dat hun verdienstelijk werk best de vergelijking met het internationale niveau kan doorstaan. De beperktheid van onze (orgel)markt is voor hen vanzelfsprekend een handicap. Een al dan niet vermeend tekort aan ervaring en kapitaalcracht kan oorzaak zijn van het weren van onze orgelbouwers bij grotere orgelprojecten.

Dit heeft dan weer als gevolg dat ze niet kunnen doorgroeien naar een hoger niveau.

Ligt de oorzaak van dit alles bij de Vlaamse orgelmakers, bij de *decisionmakers* of bij het overheidsbeleid?

- Is de toepassing van de Vlaamse, Belgische en Europese wetgeving onadequaat? Is de betuttelende administratieve attitude, mede oorzaak van het eerder benepen bestaan van kleine bedrijven met beperkte financiële en logistieke draagkracht? Zorgt een gebrek aan garanties van continuïteit in opdrachten en stipte betalingen niet voor schier onoverkomelijke problemen bij de orgelmakers met als gevolg dat enige lange termijn planning onmogelijk is? Ligt hier een der oorzaken van moedeloosheid en demotivering?

- Ligt de oorzaak ook bij de organisten en de door hen geadviseerde kerkbesturen? Zijn zij mede oorzaak van het weren van Vlaamse (Belgische) orgelmakers bij interessante orgelbouwoopdrachten in belangrijke centra?

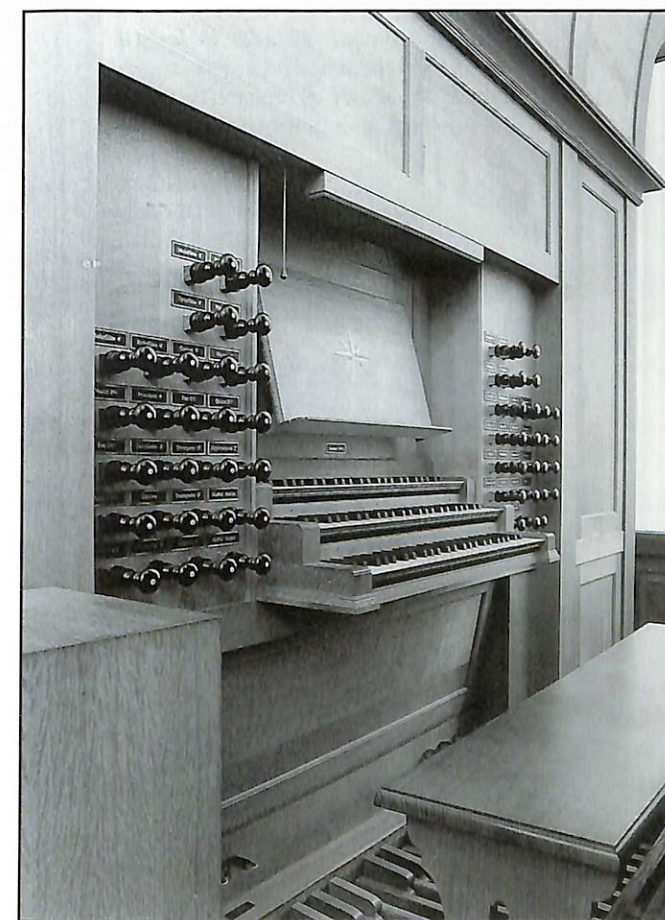
Indien deze minder positieve appreciatie gegrond is, dan moet men er logischerwijze naar handelen, indien ze ongefundeerd is, dan richt ze grote schade aan voor de ontwikkeling van de Vlaamse orgelcultuur.

Gaan wij hiermee de weg op van de Vlaamse klokkengieters? Vlaanderen kan als wieg van de internationale beiaardkunst alleen nog aan de klaagmuur staan en een elegie zingen over het verwasemen van de Vlaamse klokkenspijs en de totale teloorgang van de Vlaamse klokkengieterijen.

Het lijkt wel een *cercle vicieux* waarbij "symptoom en syndroom" in elkaars beïnvloeding een neerwaartse spiraal op gang trekken ten nadele van de uitstralingskracht van de Vlaamse (Belgische) orgelbouw.

Toch dient gewezen op de verrijkende, inspirerende en vernieuwende werking van de internationale contacten en realisaties. Deze moeten normaal de orgelcultuur in Vlaanderen ten goede komen, indien aan vele bijkomende voorwaarden kan worden voldaan.

Met dank aan Stanislas Deriemaeker en Jozef Sluys voor de geboden gastvrijheid.

De foto's bij dit artikel werden gemaakt door Koos Schippers (Metzlerorgel Antwerpen) & Guy Lambrechts (Grenzingorgel Brussel)

Antwerpen, kathedraal, speeltafel Metzler-orgel

www.pels.be
site update 3/2002

PELS D'HONDT
ORGELBOUWERS SINDS 1892

Dorp 73
B-2230 Herselt

tel. 014-54 46 58
fax 014-54 14 93

ADEM

driemaandelijks tijdschrift
voor muziekcultuur
ADEM is in 2002 aan zijn
38ste jaargang toe met 4 themanummers

MUSICI EN HUN ...

Musici en hun collega's
Musici en hun publiek
Musici en hun management
Musici en hun thuis

ADEM

- biedt verder een uitgebreide rubriek cd-recensies, boek- en partituurbesprekingen
- verzorgt een afzonderlijk te catalogeren overzicht van meer dan 150 tijdschriften en een rubriek actualia
- publiceert bij elk nummer een orgelbegeleiding en variabele orkestratie in bijlage
 - verschijnt 4 maal per jaar

Abonnement Adem: € 25
buitenland: € 33

ADEM is een uitgave van de nationale koorfederatie "Het Madrigaal"
met medewerking van het Lemmensinstituut.

Info: Claudine Martens, Herestraat 53, 3000 Leuven • tel. 016/23 39 67 • fax 016/22 24 77 • e-mail: claudine.martens@lemmens.wenk.be

Mededelingen

ORGELEVENEMENTEN

Orgelbrochure West-Vlaanderen: 58 orgelbespelingen, 39 concerten

Naast de steun (vanaf) aan de orgelbespelingen neemt het Provinciebestuur van West-Vlaanderen andermaal het voortouw met de publicatie van een verzorgde viertalige *Orgelbrochure 2002* (24 pagina's), waarin 58 orgelaudities, 39 orgelconcerten, 13 orgelfoto's, 12 orgelverenigingen, 5 orgelbouwers en een historisch overzicht zijn opgenomen. De presentatie gebeurde in het Provinciaal Hof door o.m. gouverneur Paul Breyne.

Info: Provinciehuis Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 St.-Andries-Brugge

Orgelherfst rond drie historische orgels, Alden Biesen, 27-29 september

Concerten, referaten en workshops van B. Focroulle, P. Pieters, R. Plovie, W. Winters, J. Zoutendijk op volgende historische orgels: Van Peteghem in Alden Biesen, Brammert in de St.-Martinuskerk te Bilzen, Le Picard in de Basiliek te Tongeren.

Info: Alden Biesen, Kasteelstraat 6, 3740 Rijkhoven-Bilzen, tel. 089-51 93 83

Agenda & Festival Limburg 2002 Euregio Maas-Rijn, 19 juli-11 augustus

De orgelconcertenagenda 2002 omvat de orgelrecitals in de Euregio:

- Het *Orgelfestival Limburg 2002*, 19 juli - 11 augustus vormt de kernactiviteit met de organisatie van 30 concerten.
- Met een *Orgelbustocht* op 27 juli (vertrek Gronsfeld om 9.30 u) worden achtereenvolgens Martensvoeren, Kettenis, Thimister-Clermont, Elsaute, Grand Rechain en Herve bezocht.
- *350 jaar orgel Andries Severijn (1652) OLV Basiliek*: is de aanleiding om op 30 juli een studiedag te organiseren m.m.v. Drs. R. J.G. Opendakker, A. Looyenga en M. Lemmens. Deze laatste zal spreken over: *Een onbekend Severijn-orgel ontdekt in de dorpskerk van Veldwezelt*.
- Een *Euregio-orgelnacht* op 24 augustus is gepland in Aachen
- Een orgelreis (25-28 september naar Ottobeuren, Weingarten en Tirol.

Info: SOL, Hoolstraat 1, NL-6129 CK Urmond, tel/fax: 046- 4333064, st.sol@hetnet.nl

Kunst- & Orgelreis naar de Provence, 16-22 september

Naast het beluisteren van het bekend historisch orgel te Saint-Maximin treedt men in de voetsporen van de Zuid-Nederlander Le Royer. Daarnaast worden historische Italiaanse orgels bezocht en kan men ook een orgel van de hedendaagse Franse orgelbouwer Quoirin beluisteren.

Info: Calcant Ten Otter 27 2980 Zoersel tel. 03-384 24 49 janvanmol@hotmail.com

Orgelmuseum, interpretatie & improvisatieconcours te Elburg

- Op 8 juni wordt een *Ruilbeurs/verkoop* gehouden in het Nationaal Historisch Orgelmuseum aan de Rozemarijnsteeg 9.
- Tijdens de maanden juli en augustus wordt een expositie ingericht rond *De Orgelhistorie van de Nederlandse Hanzesteden*.
- Een interpretatieconcours op 31 augustus en een improvisatieconcours op 29 oktober hebben plaats in de Grote- of St.-Nicolaaskerk.
- Van Drs. J. F. van Os wordt *Oude Orgels in Oost-Gelderland* uitgegeven.

Info: Maarten Seijbel, organist Grote Kerk, Wildmaetstraat 43, NL-AH Elburg

VARIA

Liturgisch ABC door Wim Kloppenburg, uitgave GOV, vereniging van kerkmusici

Dit boekje verscheen als bijlage bij het tijdschrift *Muziek & Liturgie*, april 2002. Het bevat *capita selecta* uit de liturgiek en is de neerslag van uitzendingen in 1984/85 voor IKON-radio. Een vroegere versie werd gepubliceerd in het tijdschrift *Het Orgel*.

Info: Muziek & Liturgie, A. Krijger, Keistraat 1, NL-7274 AW Geesteren

Tekort aan organisten in Amerika, een officiële stellingname

Sedert 20 jaar is een tekort aan organisten voelbaar. Tijdens het voorbije decenium vermindert het aantal orgelstudenten jaarlijks zienderogen. De *American Guild of Organists* heeft hierover een officiële stellingname bekend gemaakt en neemt allerlei initiatieven (sedert 1988) om het organistenambt te valoriseren, vooral binnen een liturgische context. In de orgelbouw blijft deze neerwaartse spiraal niet te bestaan.

Info: Committee on Professional Networking and Public Relations, AGO 475 Riverside Drive Suite 1260 New York, NY 10115, USA

VERJAARDAGEN

Herdenking componist Hans-Friedrich Micheelsen (1902-1973)

De Duitse componist Hans-Friedrich Micheelsen, auteur van vele orgel- en koorwerken, studeerde vanaf 1933 in Berlijn bij Paul Hindemith. In 1938 was hij medestichter en leider van de *Kirchenmusikschule* in Hamburg. Hier vormde hij verschillende generaties kerkmusici. Samen met Hugo Distler, Ernst Pepping, Kurt Thomas e.a. heeft hij grote invloed gehad op de nieuwe koor- en orgelpraktijk. Zijn 2de Orgelconcerto op *Es sungen drei Engel ein süsßen Gesang* en *Das Holsteinische Orgelbüchlein* bevinden zich in vele orgelbibliotheken.

CURSUSSEN, CONOURS EN CONGRESSEN IN 2002

Interpretatie- & Improvisatieconcours, Dublin, 22-30 juni

Repertoire: Engelse muziek, Buxtehude en Bach. Er is een afzonderlijk improvisatieconcours. Jury: Adams, G. Bovet, J. Christie, S. Landale, A. Marcon.

Info: DIOCF, 18 Eustace Street, Temple Bar, Dublin 2, Ierland

FFAO (280 verenigingen) orgelcongres Languedoc, 7-12 juli

Op dit congres worden 120 deelnemers verwacht. Orgels in 20 steden worden bespeeld door meer dan 20 organisten. Daarnaast wordt een muziekwetenschappelijk thema behandeld.

Info: Michelle Guèritey, 35 quai Gailleton F-69002 Lyon, tel & fax: 04 78 92 82 83

Cursus door L. Rogg & J. Christie, vrij repertoire, Vallois 15-20 juli

Info: Academie de musique de Sion, case postale 109, CH-1951 Sion

Austria Barock Akademie, Kei Koito, 20-23 juli & 24, 25 juli

Vanaf 20 tot 23 juli heeft de cursus plaats te Gmunden/Salzburg (Bach, Buxtehude, Böhm), vanaf 24 juli komen de historische orgels te Schlägl, Brunnenthal, Wilhering, Linz (Kerll, Froberger, Muffat, Pachelbel) aan bod.

Info: Robert Korp, Friedhofstrasse 66/1/7, 2103 Langenzersdorf, Austria

Spaanse muziek, door Mas I Bonet, Tarragona, 5-10 augustus

Info: M.Mas, c.p. 531, E-43200 Reus, tel +34 977 77 37 99, jmmasbonet@teleline.es

Concours, Basedow (12-14 augustus), Stade (16-17 augustus), Norden (19 augustus)

Drie Noord-Duitse historische orgels staan beschikbaar voor NDR Musikpreis 2002.

Info: Radio 3, G. Hertz-Eichenrode, Rothenbaumchaussee 132, D-20149 Hamburg

Improvisatieacademie Ingolstadt, 1-7 september

Cursus: P. Pincemaille en W. Seifen. Orgels van Klais ('77), Mathis ('81) & Kern ('94)

Info: Kulturamt, Elena Lange, Postfach 210964, D-85024 Ingolstadt.

Tel 0841 305-1818, Fax 0841 305-1805, e-mail: elena.lange@ingolstadt.de

Orgelacademie Thüringen, Altenburg, 2-6 september

Naast excursies naar historische orgels behandelen F. Friedrich, P. van Dijk en H. Vogel het oeuvre van Scheidt, Bach, Krebs naast Nederlandse en Vlaamse orgelmuziek.

Info: Schlossverwaltung, Schloss, D-04600 Altenburg, Tel. +34 47 31 40 80

Clavichord: invloed op orgel & klavecimbel, Magnano 11-14 september

Workshop voor gevorderde clavichordspelers door D. Adlam, M. v. Delft & B. Brauchli

Info: Musica Antica Magnano, Via Roma 43, I-13887 Magnano (BI)

Open speeldag op ca. 50 historische orgels in Friesland, 14 september

Info: Stichting Organum Frisicum, Pluimzegge 6, NL- Veenwouden, tel. 058-2127874

Symposium Südsteirische Orgellandschaft, Wenen 19-22 september

Info: Prof. Mag. Dr. Karl Schütz A-1190 Wien, Sillerstrasse 54

Orgelconcours, Wolgograd, (Rusland) 22-29 september

Jury: M. Gailit, J. van Oortmerssen, L. Robillard, K. Schnorr, O. Jantschenko.

Info: Central Concert Hall of Wolgograd, 400131 Wolgograd - 131 Russia

E-mail: vkouzmin@yandex.ru / daniel@cards.lanck.net

Orgelconcours Füssen/ Breitenwang/ Mittenwald, 23-28 september

Orgels: historisch orgel (ca 1750), Edskes- (1999) en Verschuenerorgel (2000).

Werken: Frescobaldi, Froberger, Muffat, Eberlin, Gallupi, Bruhns, de Grigny en Bach

Info: Postfach 1367 D-87629 Füssen, Tel +49.8362/39407, mail: VeFAM@t-online.de

Symposium Orgelbouwer E.F. Walcker, Schramberg, 26-28 september

Referaten, een excursie naar Walcker-orgels, tentoonstellingen en concerten.

Info: KMD Rudolf Schäfer, Tiersteinstrasse 6, D-78713 Schramberg

Bachreis: Eisenach, Arnstadt, Leipzig, Naumburg 3-6 oktober

Info: Kulturmanagement, Schlossplatz 5, D-72172 Sulz a. N., www.mg-music.com

Georg-Muffatconcours, Schlägl Aigen (A) 7-10 oktober

Dr. Rupert Gottfried Frieberger O. Praem., in 1979 mede verantwoordelijk voor de fac simile-uitgave van *Apparatus musico-organisticus* (1690), leidt de organisatie van het G. Muffatconcours op historische orgels in de: Klosterkirche Goldenkron (Abraham Stark, 1699, II/19), Stiftskirche Schlägl (Putz-Ededacher 1634/1708, II/21). Repertoire: Muffat, Erbach, Froberger en Bach.

Info: Muffat-Organwettbewerb, Schlägl Hauptstr.2, A-4160 Aigen

tel 0043-7281-6464, e-mail: ms-schaegl.post@ooe.bv.at

Prijs Arthur Piechler & Kaspar Schmid, Landau a.d. Isar, 7-12 oktober

Leiding: Karl Maureen. Programma: werken van Piechler, Brahms, Reger en Bach.

Info: Int. Orgelwettbewerb, Kolpingstrasse 3, D-94405 Landau a.d. Isar

Concours Xavier Darasse, Toulouse 5-6 juli, 12-13 oktober

Na een voorselectie worden 12 à 16 kandidaten uitgenodigd voor de halve finale.

Info: 24 rue Croix Baragnon, F-31000 Toulouse, e-mail Les-Arts-Renaissants@wanadoo.fr

Interpretatieconcours Pistoia 30 september- 4 oktober

Docenten: F. Tagliavini, J. Boyer. Repertoire: Merulo, Gabrieli, Frescobaldi, Grigny

Info: Villa Puccini a Scornio, Piazza Belvedere 5, I-51100 Pistoia

Interpretatie- & improvisatieconcours Opava (Tsjechië), 22-26 oktober

Repertoire: werk van Bach, Alain, Sweelinck, Muffat, Martinú, Franck, Guilman, Widor, Liszt, Reubke, Reger. Afzonderlijk improvisatieconcours. Jury: Tůma, Klugarová, Knijff, Landale, Michalko, Serafin, Thon.

Info: Horní nám. 69, CS-74626 Opava, Tsjechië

Interpretatie- en improvisatie-orgelconcours, Parijs 3-17 november

Deelname is mogelijk aan één/beide wedstrijden. Keuze uit werk van: De Grigny, Du Mage, Bach, Händel, Mendelssohn, Franck, Widor, Vierne, Tournemire, Duruflé, Dupré, Langlais, Messiaen, Florentz. Orgels: St. Eustache, La Madeleine, Ste Clotilde, La Trinité, St Etienne du Mont en Versailles. Diverse prijzen.

Info: Acanthes, 3 rue des Couronnes F-75020 Paris, tel. + 33 (0)1 40 33 45 35, fax + 33 (0)1 40 33 45 38, civp@acanthes.com, www.civp.com

Grote Bachprijs Lausanne en Concours, Lausanne 13-20 november

Repertoire: Præ-Bach, Bach, tijdgenoten en volgelingen. Orgels: verschillende stijlen
Info: Festival et Concours Bach, P.O.B. 2411, CH-1002, Lausanne, Suisse

Concours op barokorgel Kotka (Finland), 21-30 november

Jury: Kati Hämäläinen, Jean Boyer, Pieter van Dijk, Felix Friedrich, Kari Jussila, Jacques van Oortmerssen, Olli Porthan.

Info: Jouko koivukoski, Kultuuritoimisto, Keskuskatu 33, FIN-48101 Kotka

E-mail jouko.koivukoski@kotka.fi / www.organcompetition.kotka.fi

CURSUSSEN, CONCOURS EN CONGRESSEN IN 2003

Orgelconcours: Festival van Vlaanderen, Brugge 26 juli-9 augustus 2003

Het om de drie jaar georganiseerd internationaal orgelconcours, opgenomen in het kader van het *Festival Musica Antiqua*, viert in 2003 zijn 40ste verjaardag. Deze wedstrijd omvat ook interpretatiecursussen, een tentoonstelling met demonstraties naast matinee's, avondconcerten en een excursie.

Info: Festival office, Collaert Mansionstraat 30, 8000 Brugge, tel. 050 33 22 83

e-mail: musica-antiqua@unicall.be / website: http://www.musica-antiqua.com

Internationaal concours, Dallas 10-18 maart 2003

Jury: J. Scott, M. Haselböck, N. Hakim, Ts. Hirono, M. Preston, L. Rogg, T. Wilson

Info: 2301 Flora Str., Suite 300 Dallas, Texas 75201, www.DallasSymphony.com

Cursus en concert Ton Koopman, Ottobeuren, september 2003

Info: Schlossplatz 5, D-72172 Sulz am Neckar, Tel. 0049 7482-913 930

Erratum

In het vorige nummer, XXV, maart 2002, zijn bij het artikel over het orgelœuve van Jan Van Landeghem enkele errata te melden:

p. 39, 2e alinea, regel 13, lees: Het vierde en laatste citaat...

p. 40, 3e regel onder voorbeeld 12, lees: ... vervangen door een vierde (definitieve?) versie.

Atelier Chris Maene

ORGELS — KLAVECIMBELS — FORTEPIANO'S

Nieuwbouw — Restauratie — Onderhoud

MAENE b.v.b.a.
Industrielaan 5
B-8755 Ruiselede

Tel. 051/68.64.37
email: info@maene.be
website: www.maene.be

Een interessant orgel wordt
degelijk gemaakt, graag bespeeld
en goed onderhouden.

PIETER VANHAECKE
STEMMEN EN ONDERHOUDEN

G. Benoitlaan 23/1

1170 Brussel

© 02/660.20.30

Een ruime ervaring als bron van kennis
en ambacht om uw orgel
-historisch of modern- degelijk te
onderhouden.

Duidelijke en juiste prijsopgave,
zorgvuldige afwerking

johan deblicke
ORGELBOUWER

Ontwerp en uitvoering van
mechanische pijporgels
voor concertruimten en kerken
huisorgels, positieven en portatieven
restauratie, onderhoud en verhuur

Verhuur van orgelpositieven

Florimond De Pauwstraat 61
B-1070 Brussel
Tel. 02/522 64 63

The International Schnitger Organ Competition Foundation organises the
ORGAN FESTIVAL HOLLAND, 17-28 June 2003

This festival features the famous Van Hagerbeer-Schnitger organ (1646/1725) and the Van Covelens organ (1511) of the St. Laurens Church Alkmaar, The Netherlands

Organ competition for young organists: born after the 15th of June 1967.

Jury: Jean Boyer (F), Bine Katrine Bryndorf (DK), Leo Van Doeselaar (NL), Jon Laukvik (D/N), William Porter (USA).

Repertoire: works of Bach, Sweelinck and Buxtehude. *Presentation:* made from minidisc or CD recordings. *Selection:* Twelve candidates admitted to the first round.

Application deadline: 1 February 2003

1st PRIZE: Euro 5,000 (donated by Flentrop orgelbouw Zaandam)

2nd PRIZE: Euro 2,500

3rd PRIZE: Euro 1,000

Organ academy: 21-28 juni, workshops, masterclasses, concerts, excursions

Registration: possible either as an active participant or as member of the audience.

Lecturers: Pieter van Dijk, Leo van Doeselaar, Jan Raas and members of the jury.

Repertoire: works of Scheidemann, Sweelinck, Buxtehude, and Bach.

Application deadline: 15 May 2003.

Information and application form: Mr. I. Kingma, Louise Henriëtestraat 14, 1814 XD Alkmaar, The Netherlands. Tel. & fax: +31 (0)72 5119255.

Website www.schnitger.nl where you can order a cd-rom with more than 70 minutes of sound demonstrations of both organs.

ANDRIESEN B.V.B.A

Anneessens
orgelbouw sinds 1830

*nieuwbouw
onderhoud
herstelling
restauratie
verbouwing*

zaakvoerder: Ing. Paul Andriessen
Benediktinessenstraat 10-12. 8930 MENEN
tel. en fax: 056/51.13.82

ETIENNE DE MUNCK orgelmaker C.V.B.A.

Heistraat 2
9100 Sint-Niklaas
Tel.+ Fax: 03/776 46 83

Agenda

JUNI

- zo 02 17.00 u Kortrijk, St.-Maartenskerk, Dirk Blockeel & Jan D'Hulster
- zo 02 20.00 u Roeselare, St.-Michielskerk, Eric Hallein
- za 08 20.00 u Diksmuide, St.-Niklaaskerk, Ludo Geloën & sopraan
- zo 09 17.00 u Kortrijk, St.-Maartenskerk, Peter Ledaine
- zo 09 19.00 u Destelbergen, O.L.V.-ter-Sneeuwkerk, Kristiaan Van Ingelgem
- zo 09 20.00 u Roeselare, St.-Michielskerk, Adalberto M. Solaesa
- vr 14 20.00 u Zomergem, H. Martinuskerk, Edward De Geest & koor
- zo 16 16.00 u Mol, St.-Pieter- & Pauwelkerk, Ben Van Nespen
- zo 16 17.00 u Kortrijk, St.-Maartenskerk, Ignace Michiels
- zo 16 19.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Edward De Geest
- do 19 20.00 u Brussel, O.-L.-V.-Ter Zavel, Ton Koopman
- zo 23 17.00 u Kortrijk, St.-Maartenskerk, Jan Van Landeghem & viool
- zo 23 18.00 u Watervliet, O.-L.-Vrouwkerk, Pieter Van Waesberghe
- ma24 12.45 u Brussel, Finisterraekerk (Nieuwstraat), Thomas Desarrano
- vr 28 20.00 u Hasselt, St.-Kwintenskerk, Marcel Dekkers
- za 29 16.30 u Mechelen, O.L.V.-over-de-Dijlekerk, Wannes Vanderhoeven
- za 29 18.00 u Tielt, St.-Pieterskerk, Jan Vermeire
- za 29 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskerk, Ignace Michiels & koperensemble
- za 29 20.00 u Hasselt, St.-Kwintenskerk, Eberhard Lauer
- zo 30 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Johan Moreau
- zo 30 17.00 u Kortrijk, St.-Maartenskerk, Ludo Geloën
- zo 30 20.00 u Hasselt, St.-Kwintenskerk, Johan Hermans

JULI

- do 04 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Frank Heye
- vr 05 20.00 u Haringe, St.-Martinuskerk, Dirk Coutigny
- vr 05 20.30 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Luk Bastiaens
- vr 05 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskerk, Roger Sayer
- vr 05 20.30 u Ieper, St.-Maartenkerk, Hans-Dieter Karras
- za 06 16.00 u Oostende, St.-Petrus- & Pauluskerk, Peter Ledaine
- za 06 16.30 u Mechelen, O.L.V.-over-de-Dijlekerk, Koos Van de Linde
- za 06 18.00 u Tielt, St.-Pieterskerk, Paul De Maeyer
- za 06 20.00 u Diksmuide, St.-Niklaaskerk, Jan Vermeire & gitaar
- zo 07 15.00 u Lier, St.-Gummaruskerk, Joris Vanhoutte & Diane Voorspoels
- zo 07 16.00 u Luik, St.-Croix, Geneviève Chapelier
- zo 07 16.00 u Tienen, St.-Germanuskerk, Frank Smolders
- zo 07 20.00 u Tongeren, Basiliek, Anne Froidebise
- zo 07 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Ignace Michiels
- zo 07 20.00 u St. Vith, Pfarrkirche, Hilding Carlsson & fluit
- ma08 20.00 u Tongeren, Basiliek, Christoph Kuhlmann
- di 09 20.00 u Aldringen, Pfarrkirche, Hilding Carlsson & fluit

wo10 20.00 u Tongeren, Basiliek, Marcel Verheggen
 do 11 11.00 u Grimbergen, Basiliek, Kamiel D'Hooghe
 do 11 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Firmin Decerf
 vr 12 20.30 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Ben Van Oosten
 vr 12 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskathedraal, John Brock
 za 13 16.00 u Oostende, St.-Petrus- & Pauluskerk, François Houtart
 za 13 16.30 u Mechelen, O.L.V.-over-de-Dijlekerk, Laurent Van den Bergh
 zo 14 15.00 u Lier, St.-Gummaruskerk, Sigrid Suetens
 zo 14 16.00 u Alden Biesen, Slotkerk, Peter Noten
 zo 14 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Raphaël Wiltgen & Guy Van Waas
 zo 14 20.00 u Tongeren, Basiliek, Jan Van Mol & ensemble
 wo17 14.00 u Tongerlo, abdij, John Brock (lezing)
 wo17 15.30 u Tongerlo, abdij, John Brock
 do 18 19.30 u Veurne, St.-Jansgasthuis, Liuwe Tamminga
 do 18 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Ton van Eck
 vr 19 20.00 u Haringe, St.-Martinuskerk, Lorenzo Ghielmi
 vr 19 20.30 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, John Brock
 vr 19 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Jean-Chr. Geiser
 za 20 16.00 u Oostende, St.-Petrus- & Pauluskerk, Ignace Michiels
 zo 21 16.00 u Alden Biesen, Slotkerk, Bruno Bruyninckx
 zo 21 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Michel Van Den Bossche
 zo 21 16.00 u Gent, St.-Jacobskerk, Joost D'hont
 zo 21 16.00 u Luik, St.-Croix, Jean-Luc Thellin
 ma22 16.00 u Gent, St.-Jacobskerk, Edward De Geest
 di 23 16.00 u Gent, St.-Jacobskerk, Antoine Tronquo
 wo24 16.00 u Gent, St.-Jacobskerk, Urbain De Wilde
 do 25 12.45 u Gent, St.-Baafskathedraal, Roland Muhr
 do 25 16.00 u Gent, St.-Jacobskerk, Mario Piers
 do 25 19.30 u Bulskamp, St.-Bertinuskerk, J. Vermeire & viool
 vr 26 16.00 u Gent, St.-Jacobskerk, Jan Vermeire
 vr 26 20.30 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Edward De Geest
 vr 26 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Ignace Michiels
 za 27 16.00 u Gent, St. Jacobskerk, Marc Van Driessen
 za 27 16.00 u Oostende, St.-Petrus- & Pauluskerk, Dirk Blockeel
 zo 28 15.00 u Gent, St.-Michielskerk, Els Biesemans
 zo 28 15.00 u Lier, St.-Gummaruskerk, Iris Eysermans
 zo 28 16.00 u Alden Biesen, Slotkerk, Bart Verheyen & Mario Piers
 zo 28 16.00 u Gent, St.-Jacobskerk, Tom Hoornaert
 zo 28 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Yves Senden
 zo 28 20.00 u Eupen, St.- Nikolauskirche, Frantisek Vanicek

AUGUSTUS

do 01 19.30 u Wulveringem, O.L.V.-kerk, François Ménissier
 do 01 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal Dorthy de Rooij
 do 01 20.30 u Oostkamp, St.-Pieterskerk, Joost Termont
 vr 02 20.00 u Haringe, St.-Martinuskerk, Jos Van Immerseel

vr 02 20.30 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Peter Van De Velde
 za 03 16.00 u Oostende, St.-Petrus- & Pauluskerk, Erwin Van Bogaert
 zo 04 15.00 u Lier, St.-Gummaruskerk, Eduard Govaerts
 zo 04 16.00 u Alden Biesen, Slotkerk, Armando Salarza
 zo 04 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Peter Ledaine
 ma05 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Paul De Maeyer & Jan D'Hulster
 do 08 19.30 u Booitshoeke, St.-Audomaruskerk, Peter Breugelmans
 do 08 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Marc Carlier
 do 08 20.30 u Oostkamp, St.-Pieterskerk, Roland Muhr
 vr 09 12.45 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Wim Verhulst
 vr 09 20.00 u Montzen, St.-Etienne, Martine Niessen
 za 10 16.00 u Oostende, St.-Petrus- & Pauluskerk, Pieter Van Waesberge
 zo 11 15.00 u & 16.30u, Leffe, abdij, Olivier Vernet
 zo 11 15.00 u Lier, St.-Gummaruskerk, Ann Van Vlimmeren & fagot
 zo 11 16.00 u Alden Biesen, Slotkerk, Aad Zoutendijk
 zo 11 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Cindy Castillo
 wo14 14.00 u Antwerpse Orgelwandeling
 do 15 15.00u Tongeren, basiliek, Luc Ponet & gregoriaans
 do 15 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Gabriel Dessauer
 do 15 16.00 u Mol, abdij Postel, Kris Wittevrongel
 do 15 20.00 u Haringe, St.-Martinuskerk, J. Ferrard & koor
 do 15 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Ferruccio Bartoletti
 do 15 20.30 u Oostkamp, St.-Pieterskerk, Luc Ponet
 vr 16 12.45 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Kristiaan Seynhaeve
 vr 16 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Ignace Michiels & koor
 za 17 16.00 u Oostende, St.-Petrus- & Pauluskerk, Jos Vogel
 za 17 20.00 u Diksmuide, St.-Niklaaskerk, Dirk Bruggeman & klarinet
 za 17 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Roman Perucki
 zo 18 16.00 u Laken, O.-L.-Vrouwkerk, Jean Philippe Mercœur
 zo 18 16.00 u Luik, St.-Croix, G. Chapelier & fluit
 di 20 20.30 u Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Joris Verdin
 do 22 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Peter Van de Velde
 do 22 20.30 u Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Peter Pieters
 do 22 20.30 u Oostkamp, St.-Pieterskerk, Lieve Van de Rostyne & koor
 vr 23 12.45 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Annelies Focquaert
 vr 23 20.00 u Tienen, St.-Germanuskerk, Pieter Van Dijk
 vr 23 20.30 u Ieper, St.-Pieterskerk, Dirk Blockeel & cello
 za 24 18.00 u Tielt, St.-Pieterskerk, Lieve Van de Rostyne
 zo 25 16.00 u Alden Biesen, Slotkerk, Peter van Dijk
 zo 25 16.30 u Kettens, Pfarrkirche, A. Tremblicki & zang
 ma26 16.00 u Stavelot, St. Sébastien, Xavier Deprez
 do 29 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Edward De Geest
 do 29 20.30 u Moerbrugge-Oostkamp, St.-Godelievekerk, Ignace Michiels
 vr 30 12.45 u Antwerpen, O.-L.-V.-kathedraal, Benjamin-Joseph Steens
 vr 30 20.00 u Haringe, St.-Martinuskerk, Gustav Leonhardt
 za 31 18.00 u Tielt, St.-Pieterskerk, Ignace Michiels
 za 31 20.30 u Ekeren, St.-Lambertuskerk, Kristiaan Van Ingelghem

Orgeltijdschriften

De Orgelvriend – XLIV, 2002, nr. 2/feb.: D. MOLENAAR, *het enig zuidelijke orgel in Groningerland*; B. VAN BUITENEN, *Ook orgel Heukelum gerestaureerd door De Graaf*; J. DE JONG, *Sir Hubert Parry (1848-1918) Victoriaans musicus (4)*. Nr. 3/maart: B. VAN BUITENEN, *Restauratie Radeker-/Garrels-orgel Anloo voltooid*; J. JONGEPIER, [Restauratie] *Het Frans Caspar Schnitger-orgel in de Hervormde kerk te Duurswoude*. Nr. 4/april: B. VAN BUITENEN, *Met een behoorlijk orgel voorsien*, [Rudolf Knolorgel St.-Stefanuskerk, Hasselt]; D. MOLENAAR, *Het Walcker-orgel van Wildervank*

Gregoriusblad – CXXVI, 2002, nr. 1/maart: S. GROOT, *Universa Laus 2000 en 2001*.

Het Orgel – LXLVIII, nr. 1: P. VAN DIJK, *Flentrop revisited* (met CD); W. DIEPENHORST & R. VAN DIJK, *het orgel in de Hervormde Dorpskerk te Sassenheim*; V. TIMMER, *Rooms-katholiek orgelbezit in Groningen en Drenthe in het midden van de 19de eeuw (I)*. Nr. 2: P. DIRKSEN, *De orgel- en clavecimbelmuziek van Jan Pieterszoon Sweelinck*; P. Bakker, *musica mathematica*; J. VERDIN, *De harmoniumvleugel van Liszt*; P. VAN DIJK, *De orgelmakerij Gebr. Reil*; V. TIMMER, *Rooms-katholiek orgelbezit in Groningen en Drenthe in het midden van de 19de eeuw*.

La Tribune de l'Orgue – LIV, 2002, nr. 1: G. BOVET, *Répertoire de l'Organiste liturgique (I) Carême, Services funèbres, Tristesse, Espérance*; A. GOMMIER-DECOURT, *L'Orgue d'Albert Alain (3)*; E.-J. V. D. HEL, *La tradition hollandaise de l'improvisation à l'orgue*.

Muziek & Liturgie – 2002, nr. 2/febr.: W. J. CEVAAL, *Holtgräveorgel gaaf bewaard gebleven*; J. D. WASSENAAR, [Status kerkmusicus] *Wie maakt de (ere)dienst uit?* Nr. 3/maart: C. LELIE- J. VAN DER KOOY, *We moeten wervender gaan spelen*. Nr. 4/april: C. LELIE, *Geen Geneefse psalmen in een neogotische kerk* [Interview met Jan Raas].

The American Organist – XXXVI, 2002, nr. 1/jan.: S. FERRÉ, *Learn to Improvise in 15 Minutes a Day*; A. MARSDEN, *Organ Lesson X Vaughan Williams, Prelude on Rhosymedre*; nr. 2/febr.: T. VAN ECK, *César Franck's Metronome markings Reconsidered*; C. RAKICH, *Learn to Improvise in 15 minutes a Day*; D. REED, *Discovering Bach and Hildebrandt in Naumburg*. Nr. 3/maart: H. WUNDERLICH, *Significance of the Organ Works of Max Reger*.

The Diapason – LXLIII, 2002, Nr. 1/jan.: E. A. ARIAS, *Arthur C. Becker Sonus Epulantis*; L. PALMER, *Oberlin College opens its new Fisk Organ, Opus 116*. Nr. 2/feb.: K. MCAFEE, *British Organ Music Seminar*; G. CROWELL, *Registration and Sonority in J.S. Bach's Continuo Practice*. Nr. 3/maart: J. WYLY, *The Oxaca Congress 2001; "The Restoration of Organs in Latin America"*.

The Tracker – XLVI 2002, Nr. 1 S. L. PINET, *The OHS American Organ Archives is forthy*; J. BEWLEY, *Online Acces to the Cataloging of the American Organ Archives*; O. OCHSE, *Aeolian-Austin, almost*; R. J. REICH, *Saving the old Organs*.

ORGELKUNST is een driemaandelijks tijdschrift, uitgegeven door de Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst v.z.w., opgericht in 1978

XXVste jaargang, nummer 2 – juni 2002 / ISSN 0776-9350

Verantwoordelijke uitgever

Kamiel D'Hooghe (zie redactieadres)

Redactieraad

hoofdredacteur : Kamiel D'Hooghe

redacteuren: Luk Bastiaens, Dr. Bernard Huys, Wenceslaus Mertens en Patrick Roose

Medewerkers

E. De Geest, R. De Vos, A. De Witte, J. D'Hollander, Dr. P. Dirksen, A. Fauconnier, J. P. Felix, J. Fishell, J. Ferrard, A. Froidebise, L. Ghielmi, G. Huybens, M. Lemmens, T. Levaux, K. Lueders, T. Malengrau, J. Moors, P. Thomas, R. Plovie, J. Potvlieghe, H. Baeck-Schilders, J. Van Holen, J. Van Landeghem en P. Wagenaar; *vertalingen*: D. David

Administratie en redactieadres

Opgave van abonnementen en adreswijzigingen

Agnes Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen, tel. & fax 02/305.69.88, e-mail: dhooghedumon@pandora.be

Abonnement voor 2002

België: 18 €/ Studenten: 10 €/ Steunabonnement: 62 €

Nederland: 23 €; Overige landen: 28 €

*Oude nummers/jaargangen zijn verkrijgbaar tegen gunstige voorwaarden
Inlichtingen op redactieadres*

Betalingen

- Voor België: op bankrekeningnummer 436-6204991-57: ten name van ORGELKUNST, Beiaardlaan 1 te 1850 Grimbergen
- Voor Nederland: op rekeningnummer 85.80.98.474 van Kamiel D'Hooghe met vermelding "abonnement Orgelkunst"
- Overige landen: exclusief via overschrijving op bankrekeningnummer 436-6204991-57

Advertenties

Inlichtingen en opgave bij de hoofdredacteur op het redactieadres

Internet en e-mail

Website: www.orgelkunst.be e-mail: mail@orgelkunst.be

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk. Overname van artikels is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming van de hoofdredacteur.

Frontpagina

Het Metzler-orgel (1993) in de Onze-Lieve-Vrouwkathedraal te Antwerpen
Houtskooltekening van R. Bosschaert